

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET
SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM

SZÉKELY ZOLTÁN

A KOMOLLÓI ERŐDÍTETT RÓMAI TÁBOR

JELENTÉS A SZÉKELY NEMZETI
MÚZEUM 1942. ÉVI ÁSATÁSÁRÓL

NAGY JENŐ ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJA
KOLOZSVÁR
1943.

Az Erdélyi Tudományos Intézet megbízásából szerkesztette MÉRI ISTVÁN.

Megjelent 400 példányban.

Felelős kiadó: SZÉKELY ZOLTÁN.

Nagy Jenő és Fia könyvnyomdája Kolozsvár, Búza-u. 3. — F. v.: Nagy Jenő

ELŐSZÓ.

A Székely Nemzeti Múzeum őrei, dr. László Ferenc és Csutak Vilmos, a világháborút megelőző években több ásatást végeztek. Dr. László Ferenc az erődsdi ásatásaival tette ismertté a múzeum nevét. Még a román megszállás alatt 1925-ben, élete utolsó évében is folytatta az erődsdi őskori telep feltárását. Azonban ezek az ásatások jórészt mind őskoriak voltak. A Székely Nemzeti Múzeumba naponként bekerülő rómaikori edények, érmek stb. indították a múzeum vezetőségét arra, hogy tervbe vegye egy római táborerődítmény feltárását s így az egykori Dácia legkeletibb részében hozzájáruljon Dácia ókori történetének tisztázásához. Az Ojtozi-szoros bejáratát őrző berecki római castellum egy részét, amely rómaikori jellegét igen jól megőrizte, E. Panaitescu,¹ volt kolozsvári egyetemi tanár, ásatta fel. Így esett a múzeum igazgatóságának a választása a Sepsi-szentgyörgytől 10 km-re fekvő Komolló község felső részében elterülő kis, erődített római tábor feltárására. A komollói tábor feltárása azért is látszott elsőrendű feladatnak, mert amíg a nagyobb berecki már a felszíni körvonalával elárulta egy római tábor jellegét s így feltárása nem látszott nehéz feladatnak, a komollói tábor helye pusztá legelő képét mutatta. A Berecken feltárt római castellum anyaga ismertetlenül maradt. Így a Székelyföld, különösen Háromszék vármegye római történetének eddig ismeretlen korára vonatkozólag a Székely Nemzeti Múzeum kutatásai új eddig ismeretlen adatokkal járulnak hozzá. Nagy segítségemre volt Szilágyi János, az aquincumi múzeum megbízott igazgatója, aki az ásatásokat személyesen is meglátogatta s baráti tanácsaival igen sok útbaigazítást adott.

¹ E. Panaitescu: Acad. Roumaine Bulletin de la sect. hist. 15. 1929. 76. — E. Panaitescu, Castra Daciae. Estratto dagli „Atti del 2° Congresso Nazionale di Studi Romani“. Roma. 1931. 2—3.

I. Az ásatást megelőző kutatások, szórványos leletek.

Ismeretes az a tény, hogy a római hódítás nem szállta meg a két csíki és gyergyói medencét,² Háromszék vármegye jórésze azonban római megszállás alatt volt. Ezt már a multban elárulta a komollói, de főképpen a berecki megerősített római castellum. Dacára ennek, alapos tudományos kutatás megyénk területén a római hódítás idejének és megszűnésének tisztázására nem történt.

Az első, aki a mult század derekán személyesen bejárja megyénk területét s a római nyomok után is kutat, báró Orbán Balázs. Munkájának Háromszékre vonatkozó kötetében³ leírja az általa látott komollói castellumot is. A castellum fekvését igyekszik pontosan megállapítani, a nagyságát is hozzávetőleg meghatározza: »E vár alakja körített szögletekkel bíró szabálytalan négyszög, amelynek északi és déli hosszabb oldala 160 lépés, keleti és nyugati rövidebb oldala 140 lépés. Hogy e várnak kettős fala volt, azt elvitázhatatlanul mutatja az oromzatnak kettős gátonya, most ugyan a fal a földszíne fölé seholy emelkedik, de annak alaprakata mindenütt követhető s a vár egész belterét ragacs és téglatöredékek borítják. Öreg emberek emlékeznek arra is, hogy a vár izmos falai még ölnyi magasan állottak; de ez a Brassó-ójtozi országút készültekor leromboltatott a végett, hogy köveit az útrakáshoz felhasználják«.

Orbán Balázs szerint ez az álló tábor, a Kézdivásárhely helyén feküdt egykori »colonia«-hoz vezető út védelmére szolgált s védte az ojtózi szoros felé vezető hadi utat. Kutatásai azt mutatták, hogy ez a hadi út »feltehetőleg« Kilyén vagy Szotyor felől jött a Szépmezőn az ú. n. »Szászok útján« keresztül. Orbán Balázs polgári telep létezését is következteti azon tényből, hogy nagyszámú római érem került a castellum terü-

² Király P., Dacia Provincia Augusti. 1893. 2, 30.

³ Báró Orbán Balázs, A székelyföld leírása. 3. 1869. 195.

letén a felszínre. Érdekes a következő megjegyzése:⁴ »E romokat ily figyelmesen azért körvonalazám, a környéken felmerülő régi nyomokat azért jelölöm meg eként részletezve, hogy majd midőn a nemzeti régészetnek alkalma és módja leend itt rendszeres ásatásokat, tudományos kutatásokat tenni, ezen leírásom s a feledéstől megmentett hagyományok útmutatása után tájékozhasza magát«.

Orbán Balázs munkája után komoly tudományos mű nem igen foglalkozott részletesen Dáciának ezzel a legkeletibb részével. A komollói római táborról tudomása van Kővári Lászlónak, aki arról is említést tesz, hogy a tábor falainak köveit útépitésre használták fel.⁵ Dáciával foglalkozva Király Pál megemlíti több rendben a komollói tábor is, idézi Orbán Balázs megállapításait.⁶ Torma Károly,⁷ aki a dáciai limes-kutatás úttörője volt, a komollói táborról szintén említést tesz, mint egy erődsorozat egyik láncszeméről, amelynek — szerinte — az volt a hivatása, hogy a rómaiaknak egy későbbi hadivállalkozásánál, amelynek célja a mai Moldova és Bukovina meghódítása lett volna, támaszpontul szolgáljon. Dácia keleti részének limes-kérdésével kapcsolatban a komollói castrumról említést tesz Budai Árpád,⁸ C. Daicoviciu⁹ és Iulian Marțian.^{10, 10^a}

A Székely Nemzeti Múzeum már 1909-ben tervbe vette a komollói erődített tábor feltárását. Ezt a kutatást Csutak Vilmos múzeumőr,¹¹ a múzeum későbbi igazgatója végezte. Segítségére volt dr. László Ferenc múzeumőr. Az 1909-ben megkezdett ásatást 1910-ben néhány napon át folytatták.¹² Ezek az ásatások azonban a tábor alaprajzának és építésének, valamint a benne állomásozó csapatok nevének a megállapításához nem járultak hozzá. Az ásatás alkalmával kutató-árkot húztak

⁴ Br. Orbán Balázs, i. m. 196.

⁵ Kővári L., Erdély régiségei. 1852. 47.

⁶ Király P., i. m. 2., 30.

⁷ Torma K., A limes Dacicus felső része. 1880. 125.

⁸ Budai Á.: Dolgozatok. Kolozsvár. 3. 1912. 75.; Dolgozatok. Szeged. 1927. 3., 124.

⁹ C. Daicoviciu: Anuarul Institutului de Studii Clasice. 2., 251—2.

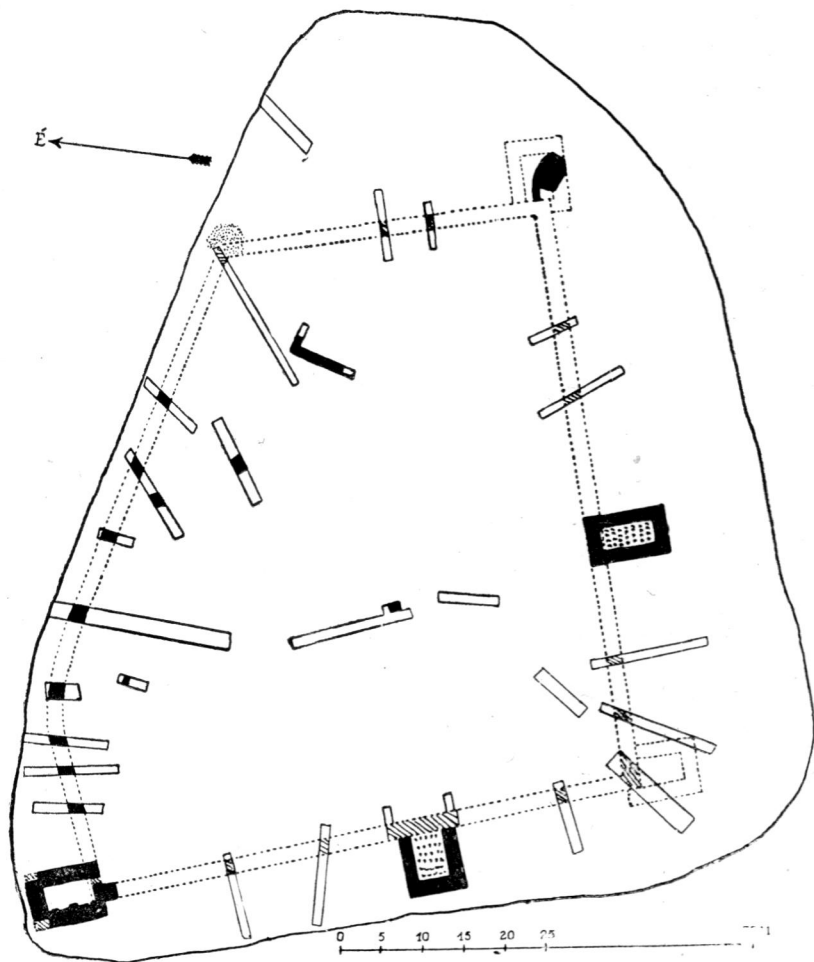
¹⁰ J. Marțian, Repertoriu arheologic pentru Ardeal. 1920. 15.

^{10^a} Pecz V., Ókori Lexikon I., Dacia címszó alatt 514. old. szintén találunk utalást Komollóra.

¹¹ Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908—1909. évi állapotáról. 51.

¹² Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910—1911. évi állapotáról. 61.

tábor nyugati oldalán (I. t. 1—2), valamint a déli torony mellett. Ezeknek az árkoknak a nyomai még ma is láthatók. Az árkok nem merőlegesen haladtak a falra, hanem a fallal párhuzamosan, ez volt az oka, hogy nem találták meg a nyugati kaputornyot. Viszont az északi oldalon, a falra merőlegesen húzott kutatóárok hosszúságával nem ért el a falig (I. t. 3). Az ásatókat megté-

I. kép. A komollói római tábor alaprajza.

vesztette a dombot körül övező, bemélyedő sáncvonalat, amelyről azt sejtették, hogy a tábor falainak alapozását rejtje magába. Azonban a tábor falai jóval beljebb, a domb felszínén húzódtak (I. kép).

Az 1909-ben, valamint 1910-ben¹³ történt ásatások egy felírásos követ és egy ezüst fibulát hoztak felszínre. Ezek azonban az 1916-ban történt román betörés alkalmával, a meneküléskor valószínűleg elvesztek. Az ásatás eredményeként a múzeumba bekerült sok tárgy közül figyelemre méltó az 1909. év őszén felszínre került fibula (lelt. sz. 2267; *VIII. t. 2—2a*).

A fibula teljes hossza 6 cm, a láb hossza 2.5 cm, a kengyel hossza 3.3 cm, a gomb hossza 0.2 cm. Anyaga bronz, ezüsttel vékonyan bevonva, sok helyt azonban az ezüst teljesen lekopott. A lábnak a kengyelhez való kapcsolódásánál 0.7 cm nagyságú háromszögű kidudorodás van. Egy háromszorosán csavart, 1 mm átmérőjű bronzsodrony csavarodik a fibulára, ezt lezárja az előbb említett háromszögű kidudorodással teljesen azonos háromszögű nyúlvány. Innen indul ki a háromágú kengyel. A középső ág meghosszabbításaként ugrik ki a gomb. Ezután következik a csuklós szerkezet. A keresztrúd két végén hiányzó két gombnak a nyomai jól látszanak. A láb hosszúkás trapézalakú, az egész fibula öntött, a tűje hiányzik. Nagyjában hasonló fibulát közöl Kovrig Ilona Deuschaltenburgból.¹⁴

Egy másik, szintén bronz fibula valószínűleg Komollóról került szórványos leletként a múzeumba. (Lelt. sz. 6400; Cse-reyné ajándéka). A lelhely feltételeesen van feltüntetve (*VIII. t. 1, 1a, 1b*). A fibula hossza 6 cm, a láb hossza 2.4 cm, a kengyelé 3.3 cm, a gomb 0.3 cm hosszú. A fibula öntött. A láb külső, baloldali részén 1.7 cm hosszú, 1 cm széles rovátkolás fut végig. Ahol a kengyel kapcsolódik a lábhoz, a szélekre is kiterjedő rovátkolás, majd a kengyel alakjának megfelelőleg egy hosszúkás, kissé szélesedő négyszög következik. Ebbe a részbe egy szabálytalan dűlt kereszt van bevésve. A kengyel külső oldalán mindkét szélén keskeny bevésott árkolás látható. Az árkolás közepén vékony gyöngysor fut végig. Ezek az árkolások egy szabad mezőt fognak közre, amelyben zezugos bekarcolt díszítés vonul végig. Ez a — kézzel bekarcolt — díszítés látható a kengyel mindkét külső szélén is (*VIII. t. 1b*).

A fibula kiszélesedő fejlapjából ugrik ki a 3 mm széles, 4 mm hosszú négyzetes nyúlvány. A fibula csuklós szerkezetű, a tűje is öntött, a kengyel erősen hajlított. Egy Aucissa típusú fibula, kora császárkori. Kovrig szerint leggyakoribb lehetett

¹³ Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910—11. évi állapotáról. 61.

¹⁴ Kovrig I., A császárkori fibulák főformái Pannoniában. Diss. Pann. Ser. II. 1937. 17. t. 179.

a Flaviusok (Kr. u. 69—96) idejében. Hasonló fibulát közöl Kovrig a bécsi, valamint a zágrábi múzeum anyagából.¹⁵

Szórványos éremlelektént a múzeum csak egy darabot őriz Komollóról, még pedig Antoninus Pius (Kr. u. 138—161) közép bronz érmét (Coh. 2. 140). Csutak Vilmos és dr. László Ferenc ásatásai érmet nem hoztak felszínre.

Ami a kerámiát illeti, csak edénytöredékek, perem-, fülrészecskék kerültek a múzeum birtokába. Az 1909-ik évi ásatásból bekerült a múzeum tárlójába két kis fedő. Az egyik (lelt. sz. 2259) 11 cm átmérőjű, jól kiégetett, jó iszapolású, vörös színű kis fedő (VIII. t. 8). A másik kis fedő (lelt. sz. 2259) nem ép (VIII. t. 10). Jellegzetes típusú edénytöredék egy 1.5 cm vastag falú, jól kiégetett edény felső része (lelt. sz. 2259), amelynek a füle letörött (VIII. t. 5). Egy másik edénytöredék bordázott díszítésű füllel van ellátva, az edény nyakán keskeny árkolás fut végig (lelt. sz. 2259; VIII. t. 7). Legépebb egy utólag kiegészített, élénkvörös színű, jól kiégetett, kis füllel ellátott edény, amelynek a pereme alatt árkolás fut körül (lelt. sz. 1432; VIII. t. 3). Az 1909. évi ásatásból került elő egy bélyeges edényfül is (VIII. t. 6). A köralakú bélyeg keresztalakot vesz körül.

Szórványos leletből került a múzeum birtokába egy finoman iszapolt, szürke színű, kifelé hajló peremű csöves talpú tál, amelynek a talpa hiányzik (VIII. t. 4—4a). Erről a tálról tesz említést C. Daicoviciu,¹⁶ aki dák edénynek minősíti. Szerinte ezt az edényt a komollói castellum területén találták. Alapos vizsgálat után meg lehetett állapítani, hogy a szóban forgó edény nem a castellum területén, hanem attól távol, Szilágyi János komollói gazda telkén került elő. Ennek az edénynek a keresztmetszetét adja Pârvan is.¹⁷ A géta-dák edények finomabb csoportjához tartozók közé sorozza. Hasonló finoman iszapolt, szürke színű csöves talpú tál közöl J. Nestor Poianából.¹⁸ Az ásatások során felszínre került nagyszámú cserép- és tégladarab között nem fordult elő olyan, amely a tábort építő csapatost nevére utalna. Előkerült egy 2.5 cm vastag tégladarab,

¹⁵ Kovrig I., i. m. IV. t. 32, 36.

¹⁶ C. Daicoviciu: Anuarul Institutului de Studii Clasice. 3. 1940. 231.

¹⁷ V. Pârvan, Getica. 1926. 588., 448.

¹⁸ J. Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. Sonderabdruck aus dem 22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. 1933. XIX. t. 6.

amelynek bekarcolt betűi a megfejtésre kellő adattal nem szolgáltak. Bélyege csak három betűt tartalmaz: C E S (*VIII. t. 9*); ha elől betű nem hiányzik, az első betű C (ohors) alapján feltétlenül egy nemzetiségi gyalogos zászlóalj (cohors) nevére egészítendő ki a bélyeg. További feloldása kétséges, talán: C(ohors) E(turæorum) S(agittariorum) csapatnév rejlik a rövidítés mögött. Azonban ennek a cohors-nak (teljes nevén: I. Ituræorum sagittariorum) ez lenne első életjele Dacia ezen részében (v. ö. Wagner 157—8 o.) ezért óvatosnak kell lennünk a belőle való következtetésre.

Ezzel az ásatásunkat megelőző kutatások és szórványos leletek sorát le is lehet zárni.

II. A székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatása.

Komolló község Háromszék vármegye déli részében, Sepsiszentgyörgytől 10 km.-re a Feketeügy jobb partján terül el. A Feketeügy másik partján húzódik a komollói és rétyi nyír a »Homárka«-val, s a háttérben jól látszanak a brassói havasok. C. Daicoviciu kétségbe vonja, hogy ez a Feketeügytől kiinduló sáncvonulat »limes« lett volna.¹⁹ Szerinte: »Es scheint, als ob es ein Schutzdamm gegen Überschwemmungen des Râul Negru die Einfassung eines Fischweihers gewesen sei.« 1939. nyarán végzett kutatásaim alkalmával Magyarós és Réty között közvetlenül a sánc vonulatán jól kiégetett tégladarabokat, valamint mélyedések jól látható nyomait találtam. A Székely Nemzeti Múzeumban levő Magyarósról bekerült római agyag vízvezetékcsövek a megtaláló elbeszélése szerint eredeti helyzetükben a sánc fölött feküdtek. Ezek a körülmények arra engednek következtetni, hogy ez a sáncvonulat a vízvezetékcsövek lefektetése előtt közvetlenül vagy már előbb készült, de semmiestre sem volt egy »halastót« körülvevő töltés. A falu felső szélének a házai elérnek a faluból kivezető út mentén egy kisebb dombhoz, amely még ma is a »Vár«-nevet viseli. Itt terül el a hajdani római erődített tábor helye (2. kép). Ezt a ma kiemelkedő dombnak hátsó területét nyugatról a községből, a szomszédos Angyalos község felé vezető út, északról szántóföldek s a Brassó felé kiépített országút határolja. Azonban a várdomb felszíne a valóságban és eredetileg a környező medence síkságával egy szintben feküdt, még a római idők előtt vízlefolyások vágtak körülötte mély bevágásokat és képezték ki meredek falú dombbá. Kelet felől szántóföld, a református temető, dél felől rét s a falu északi házainak kertjei veszik körül. A dombot keletről, nyugatról és északról (I. t. 3; II. t. 2, 4), mély sánc övezi, csak dél felől lapályos rét a határ (II. t. 3). A domb a nyugati oldalról, a faluból kivezető út felől a legkönnyebben

¹⁹ C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité. 1938. 44, 4.
— C. Daicoviciu, Dacia. 7—8. 1941. 321.

megközelíthető. Az északi, keleti és déli oldalai nehezen mászhatók meg. A domb alakja szabálytalan négyszögnek indul, amelynek északi és keleti oldala elkeskenyedik s tojásdad alakot vesz fel. A domb oldalain párkánszerű bemélyedés szalad körül, amiből Orbán Balázs arra következtetett, hogy egy második, külső fal is létezett. Ennek az állításnak a megbizonyosodásra húzott kutatóárok igazolta, hogy nem volt kettős fal.

2. kép. Komolló a római táborral (1:75.000).

A domb területe 1926 előtt, mint kaszáló a község tulajdona volt. A román agrártörvény a földosztás alkalmával a tábor területét a helybeli gazdák között osztotta ki. A jelenleg 8 hold kaszálót kitevő terület öt községbeli gazda birtokában van.

A domb felszíne semmi nyomát sem mutatja annak, hogy valaha ott római tábor állott. A fű mindent benőtt. Cserépnék, tégladarabnak a felszínen — kivéve a domb délkeleti lábát — nyomát se lehetett látni. A tábor egyes helyeken hepe-hupás felszíne, a kincskeresők éjjeli munkájának a nyomát árulta el. Jól meg lehetett még figyelni Csutak Vilmos ásatásának kutató árkait a nyugati és délnyugati oldalon.

Az ásatás kezdetén, a tábor falainak a megkeresését, a toronyok felkutatását s a praetorium feltárását tartottam szem előtt. Ennek megfelelőleg, ahol saroktoronyt sejtettem, ott a domb szélei felé merőlegesen haladó kutató árkokat húzattam. Az északnyugati, valamint a délkeleti saroktorony megmaradt alapzata már az első nap felszínre került. A délnyugati, valamint az északkeleti saroktorony köveit a falusiak teljesen elhordták. A kövek kitermelése oly alapos volt, a kisedés alkalmával a mész- s téglatörmelékot oly nagy területen taposták szét, hogy csak a rétegvonalak legalaposabb vizsgálata mellett lehetett a két hiányzó saroktorony egykori helyét megállapítani.²⁰

²⁰ A tábor falainak a köveit akkor hordták el, amikor az Ojtoz—Brassó felé vezető országútát építették. Ezt mutatja az ásatások folyamán a tábor falai mentén, a felső humuszrétegen talált I. Ferenc 1800-ból való, bécsi kibocsátású 1 kr-a, valamint 1816-ból való gyulafehérvári kibocsátású 1 kr-os. A levéltári kutatások alapján, ahogy br. Orbán Baláz s is írja, megállapítható, hogy a múlt század elején történt az útépités.

Egykorú levéltári adatok a Székely Nemzeti Múzeum levéltárában:

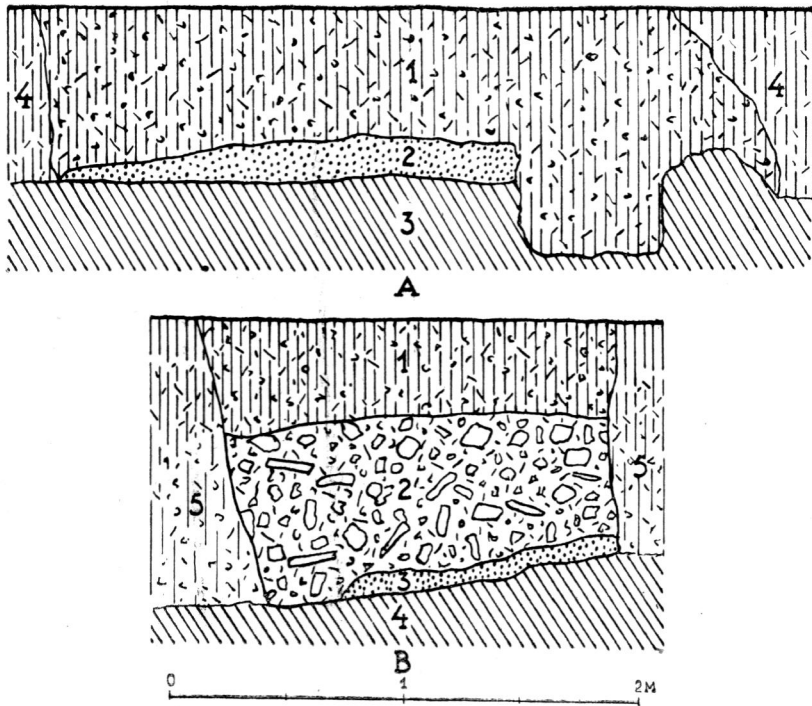
Kézdivásárhely, 1807. április 22.

Gremont ezredes, a 2. Székely gyalogezred parancsnoka értesíti a Háromszéki tisztí hivatalt, hogy a katonaság részéről elégségesnek tartja, hogy az ojtozi vámtól Brassóig menő kereskedő és nagy országút állítassanak jókarba. Erre a Szék azt a választ adja az Ezrednek, hogy a jókarban hozatalára Kézdivásárhelytől Eresztevényig Tuson Lőrincet, ettől kezdve Borsai Pál dullót rendelte ki főkomisszáriusoknak, azonkívül minden faluból lesznek, kik dolgoztassanak. (Székely N. Múzeum 949—1807. sz.)

Eresztevény, 1807. május 8.

Szotyori, 2. Székely gyalog ezredbeli hadnagy jelenti Háromszék Főtitzségének, hogy 1807. április 21. napján tartott Háromszéki Tisztí gyűlésen, melyen a 2. Székely gyalogezredet három katonatiszt képviselte, határozatot hoztak, hogy az ojtozi Harmincadtól (vántól) a prázsmári határszélig egy országút csináltassék... (Székely N. Múzeum 1042—1807. sz.)

Az ásátás folyamán felszínre került a nyugati, valamint a déli fal vonulatán egy-egy kaputorony. Mind a nyugati, mind a déli és a keleti oldalon a falnak nyomát sem lehetett megtalálni. A fal vonulatára egyedüli támpontul a mérőlegesen húzott kutatóárok oldalában jól látszó falalapozási nyom szolgált (III. t. 1; 3 kép A—B). Az északi fal az egyedüli oldala a tábornak, ahol a kutatóárok falmaradványokat hoztak felszínre. Ez megmagyarázható azzal a ténnyel, hogy ez nem a falu felől eső oldalon húzódik.

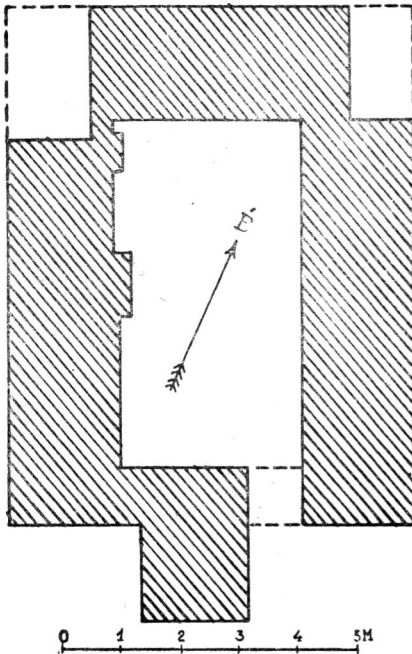

3. kép. A nyugati kiszedett fal metszetei.

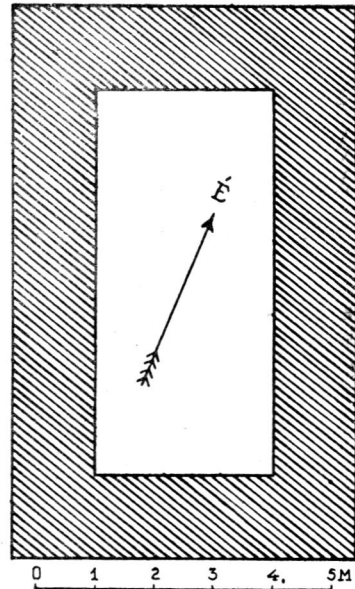
(A. 1 = tégl- és malter szemekkel kevert humusz, 2 = sárga, kavicsos-homokos alapozás, 3 = anyatalaj, 4 = mész-szemcsés humusz. B. 1 = tégl- és malter szemekkel kevert humusz, 2 = tégl- és kődarabos törmelék réteg, 3 = sárga, kavicsos-homokos alapozás, 4 = anyatalaj, 5 = tiszta humuszból téglaszemcsékkel kevertbe átmenő réteg).

Az északnyugati saroktorony került aránylag a legépebben a felszínre. Az egész torony megmaradt alapzatát két méteres földréteg elhordása tette szabaddá. A faluból kivezető út felé eső részen még 75–100 cm magasságig menő falmaradvány

került elő (III. t. 2). A torony alakja kiugró négyszög, hossza 8.69 m, szélessége 6.90 m. A torony belvilága: szélessége 3.10 m, hossza 5.84 m (4. kép). A torony falának szélessége 1.90 m. Kivéve a déli falat, mely csak 0.95 m széles. A toronyból déli irányban kiinduló falmaradvány pontos méretét adja az egykori tábor falának: 1.80 m (IV. t. 1). A kutatóárkokból előkerült falalapozási nyomok szintén megerősítik a falnak ezt a szélességét. A toronynak a szántóföldek felé eső részét lebontották s a kelet felé eső toronyfalnak is csak az alapozása maradt meg. Az út felé eső toronyfal belső részén a bemélyedések még jól

4. kép. A nyugati fal saroktoronyának alaprajza.

5. kép. A déli fal közép (kapu-) toronyának alaprajza.

látszanak, melyekbe valószínűleg gerendák szolgáltak. Ezeknek az alján fél méteres hamuréteget találtunk. A torony égetett téglapadozatának a nyomait jól meg lehetett figyelni. A torony belsejében talált sok hamu és égési nyom azt mutatja, hogy tűzvész martalékaul esett. Építési technikája, mint általában az összes épület-maradványoknál, opus incertum, a kőlapokat szabálytalan sorokban egymásra helyezték és malterrel összeköttették.

A nyugati kaputoronynak csak az alapozása maradt meg (IV. t. 2). Szélessége 6.68 m, hosszúságát pontosan nem lehetett megállapítani. A megmaradt alapzat szerint 5 m, de valószínűleg hosszabb volt, mert a falat lebontották és köveit elhordták. A torony falának a szélessége 1.30 m. A torony belvilága: szélessége 3.10 m, hosszúsága 4.20 m.

A délnyugati saroktoronyból nem maradt semmi, a falu felől eső részen volt s így a környék lakosai az útépitéskor teljesen elhordták.

A déli középső kaputorony alapzata aránylag elég épen maradt meg (V. t. 1); hosszúsága 9.30 m, szélessége 5.80 m. A torony falának a szélessége 1.40 m. A torony belvilága: hosszúsága 6.50 m, szélessége 3 m (5. kép).

A délkeleti lekerekített saroktoronyból csak alapozási romjai maradtak meg (V. t. 2). Nagyon jól meg lehet különböztetni két építési periodust. Az eredetileg kiugró négyszögű saroktorony olyan alakú volt, mint az északnyugati saroktorony. Valószínűleg ellenséges támadás rongálta meg s a későbbi építési technikának megfelelőleg lekerekített, félkörű, kiugró tornyot építettek (VI. t. 1). Az ásatás alkalmával jól meg lehetett figyelni, hogy a felső humuszréteg után következett a második építési periodus kőlapokkal, ezt elválasztja egy vastag, fekete törmelékes földréteg az első építési periodus sárga, homokos-kavicsos alapozási rétegtől (VII. t. 1; 6 kép).

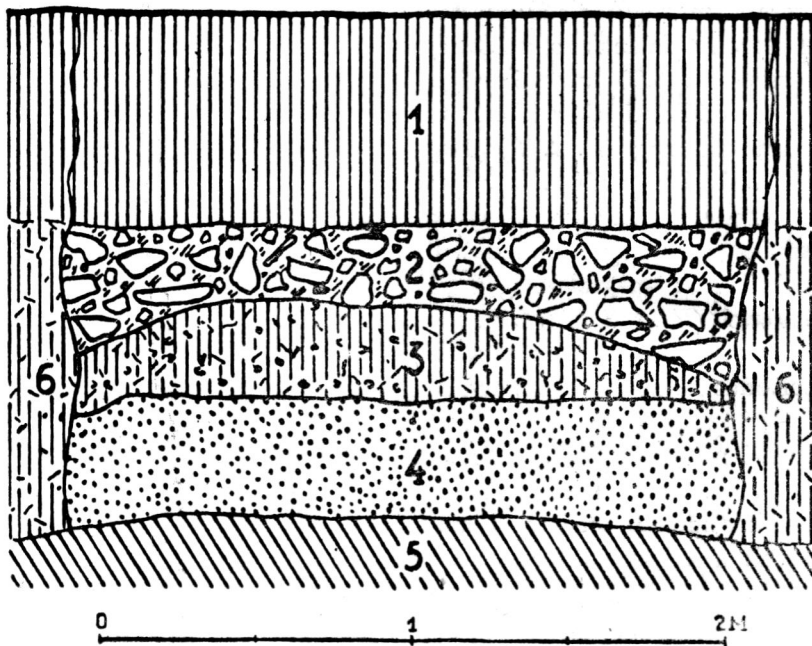
A keleti oldalon kaputorony nem volt. Legalább is a kutató árkok semmi nyomát sem mutatták. Az északkeleti sarokbástya köveit is teljesen kitermelték. Az északi oldalon kaputoronynak semmi nyomát sem találtam. Valószínű magyarázata az, hogy ez az oldal nem volt annyira kitéve az ellenséges támadásnak, mint a déli és a nyugati. A tábor derékszögű alakját addig megtartja, amíg a domb felszíne engedi. Midőn azonban az északi oldalon a fal a domb pereméig ér s egyenes irányban nem haladhat, követi a domb vonulatát s így a keleti oldal megkeskenyül (1. kép). A tábor mérete a nyugati és déli oldalán mérve 70×70 méter. A tábor méreteit tévesen közli C. Daicoviciu²¹ is.

A tábor homlokvonala a Feketeügy felé, dél felé nézett. Ez az oldal, valamint a nyugati oldal, amely szintén a Feketeügy kanyarulatában fekszik, saroktornyokon kívül, kaputornyokkal is meg volt erősítve. Ezek a kaputornyok valószínűleg kitoró

²¹ C. Daicoviciu: An. Com. Mon. Ist. 3. 1932. 10. — Dacia. 7—8. 1941. 320.

ajtókkal voltak ellátva. A keleti, valamint az északi oldal, amely valószínűleg kevésbé volt kitéve ellenséges támadásnak, a kaputornyokat nélkülözi.

Azon a helyen húzott kutató árkok, ahol a praetoriumot kerestem, egy épület falmaradványait hozták felszínre. A fal köveit azonban annyira kitermelték, hogy a megmaradt falmaradvány nem volt elégséges pontosabb megállapításokra. Ezen a helyen előkerült még egy pár tegula mammata sarokdarabja, ami arra mutat, hogy az épület fűtő berendezéssel volt ellátva.

6. kép. A keleti lekerekített torony falának metszete.

(1 = humusz, 2 = a második építési periódus rétege kőlapokkal, 3 = fekete, törmelékeny réteg, 4 = sárga, kavicsos-homokos alapozás, 5 = anyatalaj, 6 = mész-szemcsékkel kevert humusz).

Az északi, valamint a keleti fal hosszában egykor húzódtott épületekből csak falmaradványok maradtak meg. A domb keleti szélén egészen a peremig, az egykori tábor falán kívül húzott kutató árok egy sütőkemence nyomait, valamint egy örlőkő felső részét hozta a felszínre. A déli fal mentén, a lekerekített torony közelében egy teknőalakú gödörre, valamint egy örlőkő darabjára bukkantunk. Itt a római fal alapozása szintjének a

magasságában égetéses római temetkezés nyomaira találtunk (VI. t. 2). A tábor területén bent, az északi fal közelében az épületfal mellett egy jó állapotban levő őrlőkö került a felszínre (VII. t. 2).

A talajfelszín domborzata félrevezető volt. A kidomborodó vonulat a falak kiszedésével keletkezett földhányás vonalát rejtette magában és a bemélyedő homorulatok a kiszedett falak helyére mutattak. Feltűnő, hogy általában 30—40 cm vastag humuszréteg alatt következett a téglá és mészszemcsékkel, valamint edénycserepekkel kevert rómaikori kulturréteg. A domb felszíne jelenleg is kopási folyamatban van; erre mutat az a körülmény, hogy a legfelső rétegben 30—40 cm-re, az első ásóvágás római rétegbe vágott bele. Meg lehet állapítani párhuzamos kutató árkaink keresztmetszetében, hogy a falak kiszedése következtében téglá, malter, kavics, mészszemcsék és fali kövekkel kevert talaj igen hosszan nyult el, tehát az új korban, a római falak alapzatukkal a felszínen állottak. Így könnyen felhívták a környék lakosainak figyelmét a kőanyagra; nem csoda tehát, hogy a falak alapozásait is legtöbb helyen egészen kitermelték s a kőkitermeléskor ásott árkokkal mélyebbre mentek le a római falak alatti bolygatatlan talaj szintjénél, mert további kőanyagot véltek található. A felszínen álló római falak kiszedése által széles körzetekben taposták szét a habarcs- és kavicstörmelékét.

III. Az ásatás folyamán előkerült leletek.

1. Fegyverek, vastárgyak.

A nyugati fal középső kaputornya közelében előkerült 3 darab vaslándzsacsúcs (*VIII. t. 11—13*). Az első hosszúkás alakú, köpüje letörött, mostani hossza 23 cm. A második lándzsa hegye letörött, a köpüje ép. Jelenlegi teljes hossza 25 cm, a köpü hossza 8 cm. A harmadik lándzsacsúcs hossza 18 cm. Hasonló lándzsák kerültek elő Fenépusztáról,²² Alsókosályról²³ és a germaniai limes területéről.²⁴ Előkerült még a tábor területéről 9 darab köpüs vas nyílhegy (*VIII. 15—17, 19—22, 25—26*). A legépebb 12 cm hosszú. Találtunk még egy vas pilum-hegyet is, amelynek a vége ellaposodik, teljes hossza 11 cm (*VIII. t. 18*). Hasonló nyílhegyek kerültek elő Fenépusztáról²⁵ és a germaniai limesről.²⁶ Vasszegek és ismeretlen rendeltetésű vastárgyak is kerültek felszínre (*VIII. t. 24, 27—29; IX. t. 1—3*). A praetorium egykori helyének a közelében, egy méter mélységben egy vas fejsze került elő (*IX. t. 16*). A lekerekített délkeleti torony fala mellől 0.50 cm mélységben előkerült egy 16 cm átmérőjű vas pajzsdudor (*IX. t. 25*). Hasonló pajzsdudort közöl Hoffiler Viktor Pannonia²⁷ más részeiből is. Hasonlók kerültek elő a germaniai limes mentén is.²⁸

A tábor északkeleti részében az épület-falmaradvány közelében két ekevas került elő. Az ép ekevas hossza 28.5 cm (*IX. t.*

²² Kuzsinszky B., A Balaton környékének archaeológiája. 64., 81.

²³ E. Panaitescu, Le limes Dacique. Acad. Roum. Bulletin de la sec. hist. Exst. Nouv. fouil. et nouv. res. 1929. 11.

²⁴ L. Lindenschmit: Das Röm. Germ. Centr. Mus. 1889. XIII. t. 5., 11., 13., 30., 34., 35.; XXVIII. t. 12., 18., 24. — Mitt. über Röm. Funde in Hedderheim. V. 1911. 8., 4. — Saalburg Jahrbuch. II. 1913. XI. t. 6., XXVIII. t. 1. — Novaesium. Bonn. 1904. III. t. 17.

²⁵ Kuzsinszky B., i. m. 65., 82.

²⁶ L. Lindenschmit, Tracht und Bewaffung des Röm. Heeres während der Kaiserzeit. 1882. V. t. 2.

²⁷ Arch. Ért. 1909. 314., 3., 5., 9.

²⁸ L. Lindenschmit, i. m. VIII. t. 1., XII. t. 6.

14—15). Hasonló ekevasakat ismerünk Baláczáról²⁹ és Fenékpusztáról.³⁰

A nyugati fal mellett, a tábor déli részében, 77 cm mélységből a felszínre került egy vas tör. Teljes hossza 24.5 cm, ebből a markolatra 10 cm esik. Egyélű, ívelt hátú, a hegye letörött (*IX. t. 17*). A kutató árkok felszínre hoztak még üveg-pohár peremeket és más üvegdarabokat (*IX. t. 6—13*). Szép az északi sarokbástyánál 1.5 cm mélységben előkerült metszett üveg-pohár darabja. Alapszíne sötétbarna, a díszítések kékre vannak festve (*IX. t. 10*).

2. Bronz tárgyak.

Bronztű, hossza 23.5 cm (*IX. t. 18*). Vastű (?) a végén bronz gombbal (*VIII. t. 23*). Egy ládikának áttört díszítésű bronz sarka (*IX. t. 19*); hossza 4.5 cm, szélessége 4 cm. Egy finom kidolgozású, áttört díszítésű bronztárgy, mindkét oldalán árkolás fut végig (*IX. t. 20*); csuklós szerkezetű, további része hiányzik. Bronz gomb, esetleg súlynehezék lehetett (*IX. t. 22*). Bronzlemez darabkák (*IX. t. 21, 23—24*). A praetorium helyén 0.75 cm mélységben egy bronz csat tuskéje került elő (*IX. t. 31*). Egy áttört díszítésű, 4.5 cm hosszú és 3.5 cm széles bronz veret (*IX. t. 33*). Egy bronz karika (*IX. t. 30*). A tábor déli oldalán, a falon kívül húzott kutató árokban, 30 cm mélységben került elő egy 5 cm nagyságú, szívalakú bronzlemez (*IX. t. 34*). A tábor keleti oldalán egy méter mélységben találtunk egy Aucissatípusú bronz fibulát (*IX. t. 35*). Hossza 4.2 cm, ebből a lábra esik 1.5 cm, a tű 3 cm hosszú. A kengyel külső oldalán; mindkét szélén kettős, gyöngyosoros árkolás fut végig, csuklós szerkezetű tűtartója hiányzik. A kereszttrúd túllépi a fibula fejének a szélességét, valószínűleg gombok zárták el, amelyek hiányoznak. Hasonlót közöl Kovrig Pannoniából.³¹ A keleti fal mentén, egy méter mélységben került elő még 4.3 cm hosszú csuklós szerkezetű bronz fibula. A tűje hiányzik (*IX. t. 32*). Ugyancsak a keleti fal mentén 80 cm mélységben páncélpikkelyeket találtunk (*IX. t. 26—28*). Ezek a pajzsalakú kis bronz pikkelyek sodronnyal vannak egymáshoz erősítve. Csak egy ezüst tárgy (gyűrű) került elő 0.57 cm mélységben, a délkeleti lekerékített torony közelében. Nagysága kívülről mérve 2 cm, négyszögű keresztmetszetű átmérője 2 mm (*IX. t. 29*).

²⁹ Br. Hornig K., Balácsa. 12, 1—3.

³⁰ Kuzsinszky B., i. m. 83.

³¹ Kovrig I., i. m. IV. t. 32.

3. A kerámia.

X. tábla.

1. Finom iszapolású, egyenes peremű, szürke színű kis csésze töredéke (metszete: 8. kép 4).

2. Besímitott díszítésű, finom iszapolású, szürke színű kis edény töredéke, peremmel.

3. Iveltnyakú, szürke színű edényke töredéke, peremmel (metszete: 8. kép 10).

4. Kis edény fenékrésze, karcolatokkal.

5. Nagyobb, sötétszürke színű tál töredéke, peremmel (metszete: 8. kép 6).

6. Sötétszürke, finom iszapolású tál peremes töredéke (metszete: 8. kép 14).

7. Benyomott díszítésű, sötétszürke színű, finom iszapolású tál peremes töredéke.

8—9. Piskótaalakú és rozetta-minta váltakozó benyomkodásával díszített sötétszürke tál töredékei. A benyomkodott díszítésen helyenként eltorzulások vannak, a töredéken jól megfigyelhető következő technikai okok miatt: mikor a puha edényfalba kívülről a mintákat belenyomkodták, az edény belsejében a megfelelő helyek kidomborodtak. E kidomborodó részeket a készítő igyekezett elsímitani, miáltal a külső felület lett egyenetlen. Ezt az egyenetlenséget itt is símitással próbálta utólag eltüntetni, miáltal a díszítések széleit helyenként be- és elkente. A piskótaalakú díszítés egy emberfejet ábrázol; a szemeket két pont, az orrot és a szájat egy-egy kis pálcika jelképezi. Ez a díszítés szabályosan váltakozva, fordítva is megjelenik. A piskótaalakú díszítés nagysága: hossza 3.5 cm, szélessége 1.5 cm (metszete: 8. kép 7).

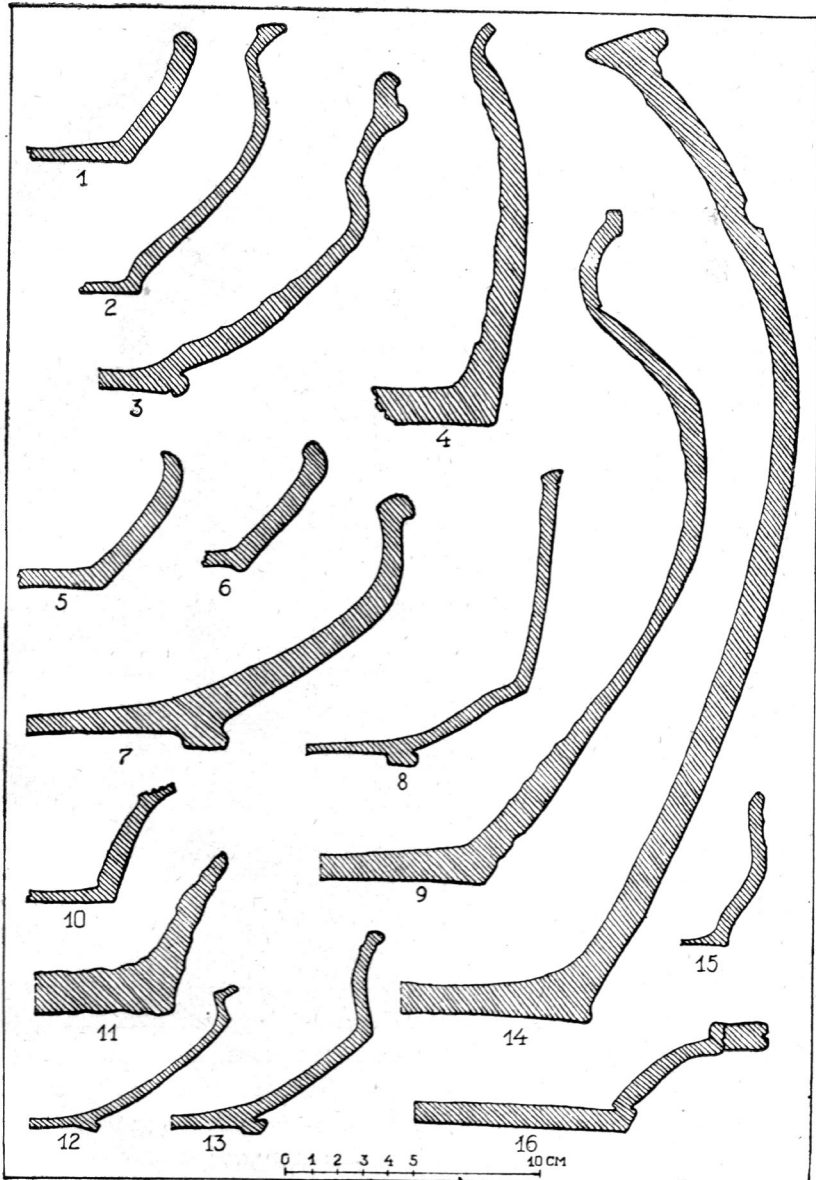
10. Kis tál; fekete színű, finom iszapolású. Magassága 5.5 cm, fenékatmérője 5 cm (metszete: 7. kép 12).

11. Jól kiégetett, sárga színű, profilált fenekű tál. Magassága 8.5 cm (metszete: 7. kép 7).

12. Agyag mécses, az északi sarokbástya területéről, 1.5 m mélységből. Hosszúsága 9 cm, a discus átmérője 6 cm; bélyegző nélkül. Ez a típus a Kr. utáni I—II. sz.-ra mutat. Hasonlót közöl Iványi Dóra.³²

³² Iványi D., A pannoniai mécsesek. Diss. Pann. Ser. II. 935. XLVIII. t. 5.

13, 16. Élénk sárga színű, jól kiégetett terra sigillata utánozó edény töredékei az északi saroktorony keleti részéből. Kisebb

7. kép. Edénymetszetek.

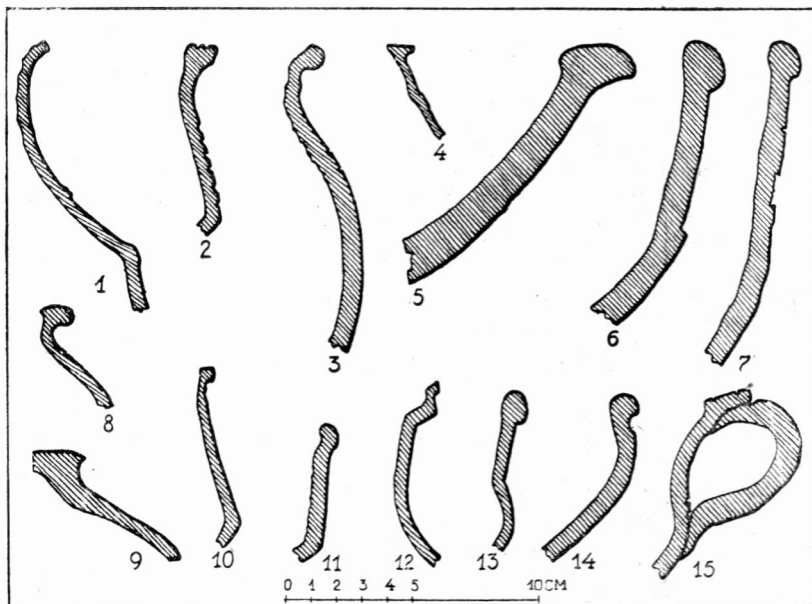
(1 = XI. t. 10; 2 = XIII. t. 10; 3 = XII. t. 14; 4 = XIII. t. 15;
 5 = X. t. 22; 6 = XIII. t. 8; 7 = X. t. 11; 8 = XIII. t. 13;
 9 = XIV. t. 11; 10 = XII. t. 7; 11 = XIII. t. 14; 12 = X. t. 10;
 13 = X. t. 20; 14 = XIV. t. 1; 15 = XIII. t. 11; 16 = XIV. t. 2.)

és nagyobb rozettával, valamint stilizált levéllel vannak díszítve, melyeket az edény felületébe benyomtak.

14. Kis cseréptányér az északi torony területéről.

15. A déli lekerekített torony közeléből, az égetéses római temetkezés egyik mellékleteként került elő egy agyag mécses alsó része, bélyegzővel. A felírást hiányos volta miatt nem tudtam megfejteni.

17. Edénytöredék, benyomkodott kördíszítéssel.

8. kép. Edénymetszetek.

(1 = XIII. t. 6; 2 = XII. t. 8; 3 = XII. t. 9; 4 = X. t. 1;
5 = XIII. t. 1; 6 = X. t. 5; 7 = X. t. 9; 8 = XIII. t. 5; 9 = XIV.
t. 7; 10 = X. t. 3; 11 = XII. t. 1; 12 = XII. t. 6; 13 = XIII. t. 9;
14 = X. t. 6; 15 = XII. t. 2.)

18. Edénytöredék bordadíszekkel, melyek az edényen egymással párhuzamosan vízszintes irányban körbe futottak.

19. Egy nagyobb edény peremének töredéke, rozetta és gyöngyosor benyomott díszítéssel.

20. Jól kiégetett vörös színű tál; magassága 8 cm, fenék-átmérője 7 cm (metszete: 7. kép 13).

21, 30. Jól kiégetett, barna színű, finom iszapolású korsó alsó része (21) és peremtöredéke (30).

22. Befeléhajló peremű, fekete színű kis tál töredéke (metszete: 7. kép 5).

23. Jól kiégetett, sárga színű korsó töredéke, váltakozó stilizált szívidomokkal díszítve. A nyakrészen kidomborodó léctag fut körül, melynek felületét ferde benyomkodásokkal tagolták.

24. Egy bütykösen kiugró, benyomkodott pontozással díszített edényperem töredéke.

25. Egy nagyobb, finom iszapolású, jól kiégetett barna tál töredéke. Kérdőjelszerű és pálcátagos benyomott díszítéssel.

26—28. Élénkpiros színű, terra sigillatát utánzó tálak peremes töredékei. Az egyik (27) belsejében hármasonvonalú vízszintes árkolás fut.

29. Nagyobb edény töredéke hármasonvonalú hullámvonal díszítéssel.

XI. tábla.

1. Sima, vízszintesen kihajló, 5 cm széles peremű, nagy sötétszürke agyagveder töredéke, a vállon többszörösen körülfutó hullámvonal díszítéssel, a hason vízszintes árkolásokkal.

2. Szürke színű, finomfalú talpas korsó, mely a lekerekített délkeleti torony mellől, 0.51 m mélységből került elő. Eredetileg két füle volt. Magassága 15 cm, fenékátmérője 7 cm.

3. Durva iszapolású, vastagfalú, eredetileg kétfülű korsó. Az északi bástya keleti falának széléből, 2 m mélységből került elő. Magassága 13 cm.

4. Vízszintesen kiugró széles peremű, nagy agyagedény töredéke, peremén és vállán körülfutó hullámvonalakkal díszítve. Az északi bástya területéről, 1.5 m mélységből került elő.

5. Kiugró peremű, nyakán hullámvonallal díszített edény töredéke.

6. Az előbbihez hasonló, de díszítetlen edény peremtöredéke.

7. Fekete színű, lapos tál töredéke. Magassága 4 cm, fenékátmérője 16 cm.

8. Téglavörös színű kis tál töredéke, ívelten kifelé hajló fallal.

9. Kiugró peremű, sötétvörös színű nagyobb edény töredéke, nyakán hullámvonalas díszítéssel.

10. Téglavörös színű tál töredéke (metszete: 7. kép 1).

11. Kiugró peremű, téglavörös színű edény töredéke.

XII. tábla.

1. Vastagfalú, kihajló peremű, fekete színű, füles edény töredéke; nyakán rácsmintás, besímített díszítés van (metszete: 8. kép 15).

3—5. Téglavörös színű, újjbenyomással tagolt edényperemek.

6. Barna színű, jól kiégetett, finom falú korsó peremtöredéke (metszete: 8. kép 12).

7. Fekete színű, durva iszapolású, kihajló peremű kis tál töredéke (metszete: 7. kép 10).

8. Barna színű, kihajló peremű, nyakán bordával díszített korsó töredéke. A perem vízszintes felső részén körülfutó árkok (metszete: 8. kép 2).

9. Fekete színű, durva iszapolású, ívelt nyakú, hasas edény töredéke, vállán körülfutó bemélyített vonal (metszete: 8. kép 3).

10—11. Fekete színű, durva iszapolású, szabadkézzel formált, a perem alatt újjhegybenyomásos lécdarabokkal díszített edény töredékei (a két darab utólag összeragasztva).

12, 16—17. Fémolvasztó edények; 4—5 cm magasak. (A 16. számú a tűzben egészen deformálódott.)

13. Fekete színű, durván iszapolt edény alsó része.

14. Téglavörös színű, mély tál (töredékekből összeállítva). Eredetileg két füle volt. Magassága 13 cm (metszete: 7. kép 3).

15. Szabadkézzel formált, rosszul égetett, talpas kis csésze töredéke.

18, 20—21. Agyagból készített tűzkutyák, a nyugati fal mellől.

19. Szabadkézzel készített, vastagfalú, durva iszapolású edény. Magassága 9 cm; a fal vastagsága az alsó részen 3 cm, a perem táján 1.5 cm.

XIII. tábla.

1. Fekete színű, vastag falú, dörzsölt tál peremes töredéke (metszete: 8. kép 5).

2. Téglavörös színű, jól kiégetett füles korsó darabja.

3. Fekete színű, kisebb edény töredéke.

4—5. Fekete színű, durva iszapolású, a perem alatt bemélyített vonalakkal díszített edények peremtöredékei (az 5. metszete: 8. kép 8).

6. Szürke színű, finoman iszapolt edény töredéke, peremmel; vállán besímitott díszítés van (metszete: 8. kép 1).

7. Vízszintesen kiugró peremű, finom anyagú edény töredéke.

8. Durva iszapolású, sötétszürke tál töredéke (metszete: 7. kép 6).

9. Finom anyagú, fekete színű tál töredéke (metszete: 8. kép 13).

10. Világosszürke, durva iszapolású bögre töredéke (metszete: 7. kép 2).

11. Szürke színű, jó anyagú edényke töredéke; magassága 11 cm (metszete: 7. kép 15).

12. Barna színű, jó iszapolású korsó alsó része.

13. Barna színű, finom, vékonyfalú, talpas tál töredéke. Magassága 11.5 cm, fenékmérete 8 cm (metszete: 7. kép 8).

14. Korong nélkül készített, vastagfalú, durva iszapolású kis tál; a fenék felett újjhegybenyomások. Magassága 6.5 cm (metszete: 7. kép 11).

15. Szabadkézzel formált, durva iszapolású bögre töredéke; magassága 15.5 cm (metszete: 7. kép 4).

16. Durva iszapolású, korong nélkül készített bögre töredéke; 16.5 magas.

17—22. Pereszlenek. A 17 és 19 sz. agyagból, a többi kőből készült.

XIV. tábla.

1. Vízszintesen kiugró peremű, hasas agyagveder. Durván iszapolt, sötétszürke színű, mélyített vonallal díszítve. Magassága 45 cm, peremátmérete 20 cm, fenékmérete 15 cm (metszete: 7. kép 14).

2. Sötétbarna színű, finom anyagú, peremén kiugró karélyos díszítésű tál (kiegészítve); az északi torony területéről került elő. Magassága 4.5 cm, fenékm. 16.5 cm (metszete: 7. kép 16).

3. Sötétszürke, finom iszapolású, kis füllel ellátott edény; magassága 20 cm, peremátm. 7.5 cm, fenékm. 7 cm. Az északi saroktorony északi falán kívül, 2 m mélységben került elő.

4. Kiugró, vastag peremű, durva iszapolású, sötétszürke színű, kihasasodó nagy agyagveder. Richthofen szerint késői La-Tène-kori és korarómai császárkori edények.³³ Hasonló edényt közöl D. M. Theodorescu Costeşdiről.³⁴

5. Nyeles agyagkanál töredéke; durva anyagú, sötétbarnás színű.

6. Két betűt (ES) tartalmazó 6 cm vastag tégladarab. Hasonló típusú bekárcolt betűket tartalmazó, vékonyabb, finomabb anyagú tégladarab fordult elő Csutak Vilmos ásatásában (VIII. t. 9). A bélyeg feloldása valószínűleg a Cohors Etruracorum Sagittariorum egy másik, a már régebben előkerült

³³ Arch. Ért. 1931. 45 k. 257.

³⁴ Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Cluj. 1929. 288. o. 16. ábra.

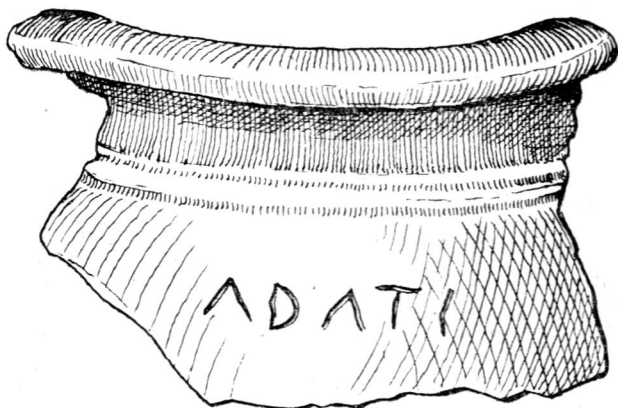
névbélyegzővel ellátott tégladarab betűtipusával megegyező, bélyeges téglá töredéke lenne, de ezzel a következtetéssel óvatosságnak kell lennünk.

7—9. Durva anyagú, sötétbarna színű agyagfedők (a 7. sz. metszete: 8. kép 9).

10. Téglavörös színű, kiugró peremű kiöntőedény peremtöredéke.

11. Sötétbarna színű, finom iszapolású, hasas edény (töredékekből összeállítva); magassága 27 cm (metszete: 7. kép 9).

Az ásatás során előkerült egy kihajló peremű, elég durva anyagú, rosszul iszapolt, feketeszínű, a perem alatt árkolással díszített edény peremes töredéke, amely bekarolt betűket tartalmaz (9. kép). A betűket a kész edényre a kiegészítés előtt karcoltatta be a készítő. A bekarolás a következő: ADATI. Valószínű, hogy a készítő, fazekasmester neve, amely genitivusban áll s a nominativusa Adatus lenne.

9. kép.

Tekintve, hogy a tábor a sorozatos bolygatások miatt stratigraphiát nem adott, a felszínre került edények közelebbi meghatározása megfelelő összehasonlító anyag hiányában a jövő feladata.³⁵ A benyomott díszítésű edények a maroskereszturi benyomott díszítésű edényekkel állanak a legközelebbi kapcsolatban. Egyébként a castellum felszínre került kerámiája a Dáciában szokásos edénytipusokat képviseli.

*

³⁵ Alföldi A.: Századok. 74. 1940. 156 sk.

A tábor a kiugró négyszögű tornyokkal a II. sz. római császárkor jellegzetes építési technikáját nem mutatja. A castellum kiugró négyszögű tornyaival teljesen elüt a dáciai táborok eddig ismert Kr. u. II—III. századi szokásos alakjától. Ilyen kiugró négyszögű tornyokkal ellátott római tábor rajzát közli D. Tudor Puținei-Mehedințiről.³⁶ Ennek a tábornak méreteit is jórészt megegyeznek a komollói tábor méreteivel. A tábor építési idejének s az itt állomásozott csapattest nevének a megállapítására fontos adatot szolgáltat a délkeleti lekerekített saroktoronynál előkerült bélyeges téglá (rajza: 10 kép). Bár csak

10. kép.

négy betűt tartalmaz, a csapatszámot és népvét rövidítő nevek letörtek, mégis abban a helyzetben vagyunk a berecki castellumból ismeretes téglabélyegek birtokában, hogy megnevezhetjük azt a római birodalmi csapattestet, amely erődített őrállomásunkat építette. Az egyik berecki téglabélyeg betűtípusban teljesen azonos komollói téglabélyegünkkel. A magas C, a hozzá lekcinyított O s a tömzsi H-betű kétségen kívül lehetővé teszi az azonosítást. Téglabélyegünk kiegészítése e szerint: COHHIS, azaz COH(ors) HIS(panorum). Az a csapattest, amelynek ez volt az egyik téglabélyegzője, teljes nevén a Cohors prima Hispanorum veterana quingenaria equitata, azaz az első 500-as, részben lovasított régi alapítású hiszpán benszülött csapattest. Erről a csapattestről már eddig is tudtuk, hogy egy katonai elbocsátó oklevél adata szerint Kr. u. 129-ben Dacia Inferior, lényegében Kelet-Dácia hadseregében táborozott, mégpedig a berecki táborban (Angustiae).³⁷ Berecken nem az első helyőrség, ezért valószínű, hogy csapattestünk a komollói táborból került el Bereckre, miután a kisebb komollói erődítményt felépítette, hogy segítsen később a nagyobb berecki castellum fel-

³⁶ D. Tudor, Oltenia Română. 235., 35., 249.

³⁷ W. Wagner, Die Dislokationen der römischen Auxiliarformationen. 1938. 150.

építésében a cohors I. Bracaraugustanorum nevű, más bennszü-
lött gyalogos csapattestnek.

A tábor építésének, valamint feladásának az idejére a leg-
fontosabb adatokat az ásátás során előkerült római érmek szol-
gáltatják. Az ásátás összesen 22 drb római érmet hozott fel-
színre, az északi fal mentén húzott, leghosszabb kutató árok
s a nyugati fal mentén, a kaputorony közelében.

A felszínre került érmek a következők:

Vespasianus (Kr. u. 69—79) 1 drb ezüst denarius.

Antoninus Pius (Kr. u. 138—169) 1 drb ezüst denarius
(Coh.² 3040.344).

Ifj. Faustina 1 drb közép bronz (Coh.³ b. 149. o. 157. sz.).

Marcus Aurelius (Kr. u. 161—180) 3 drb ezüst denarius.
(Coh.³ 309. 586., Coh.³ 48. o. 472, Coh.² 70.709).

Commodus (Kr. u. 176—192) 1 drb ezüst denarius (Coh.³
309. o. 586).

Septimius Severus (Kr. u. 193—211) 1 drb kis bronz.

Caracalla (Kr. u. 198—217) 1 drb közép bronz.

Fulvia Plautilla (Kr. u. 217) 1 drb kis bronz (Coh.⁴
247. o. 3).

Geta (Kr. u. 209—212) 1 drb közép bronz, 1 drb kis bronz.

Severus Alexander (Kr. u. 222—235) 1 drb ezüst denarius
(Coh.⁴ 409. o. 71).

3 drb kis bronz (Coh.⁴ 420. o. 181., Coh.⁴ 445. o. 443).

Julia Soemias (Eliogabalus anyja, Kr. u. 223) 2 drb ezüst
denarius (Coh.⁴ 389. o. 14., Coh.⁴ 388. o. 8).

Philippus Pater (Kr. u. 244—249) ezüst denarius. Közlebbi
meghatározása az érem rossz állapota miatt lehetetlen volt.
Előkerült még három meghatározhatatlan közép bronz. (Az
egyik valószínű ifj. Faustinaé.)

Az éremleletek alapján azt mondhatjuk, hogy a komollói
erődített tábor Kr. u. a II. szd. első felében építették. Arra
vonatkozólag, hogy megelőzőleg földsáncos földtábor létezett-e,
adatot nem szolgáltatott az ásátás. Antoninus Piusnak szórványos
leletként — munkám elején jeleztem — a tábor területéről elő-
került még egy közép bronz is. Ez utóbbi Kr. u. 143-ból, az
ásátás alkalmával előkerült ezüst denarius Kr. u. 145-ből való,
amikor negyedszer volt konzul. Az idei kovásznai ásátások ered-
ménye szerint a komollói tábor építésének az idejével esik egybe
a kovásznai dák vér eleste.³⁸ Buday Árpádnak az a meg-

³⁸ Ferenczi Sándor szíves közlése.

állapítása hogy Erdély földjének délkeleti csücske, azaz a Feketeügytől délre, az Olttól keletre fekvő része került római uralom alá először, valószínűleg tévedésen alapszik.³⁹ Ezen fel fogása ellen C. Daicoviciu is fellépett.⁴⁰

A tábor feladásának időpontjául vehetjük Philippus Arabs uralkodásának az idejét, Kr. u. a III. sz. közepét, amikor nemcsak a komollói castellumban, hanem Kelet-Dácia eddig felkutatott erődjeiben is Philippussal szakadt meg a normális pénzforgalom menete. Háromszék vármegye területén római császárkori lelet fordult elő Gelencén,⁴¹ a Hargita-limesen Homoród-szentmártonon⁴² és Székelyudvarhelyt.⁴³ Rendszeres kutatás folyt még a szamosújvári castellumban is.⁴⁴ Ezeken a helyeken a pénzforgalom szintén Philippus uralkodásának az idejével zárult le. Philippus alatt, Kr. u. 246—247-ben történt hatalmas carp betörés⁴⁵ úgy látszik Kelet-Dáciának ezt a védelmi erőd-sorozatát bevette. Egyetértek J. Junggal, legalábbis a délkeleti limes-vonulatra vonatkozólag, aki azt mondja, hogy Philippus óta »die Räumung der exponiertesten Kastelle begann«.⁴⁶ Nézetem szerint Kelet-Dácia Bereck (Angustiae) Várhegy, Komolló erődvonalát a rómaiaknak Philippus alatt fel kellett adniok. Erre utal az a körülmény is, hogy még rendszeres ásatás sem hozott felszínre Philippus utáni érmet. A római élet vérkeringése, mint eddig hitték, egyáltalán nem lüktet még megcsappanva sem ezen a délkeleti végen. A castellum több rendbeli dúlás nyomait mutatja. A délkeleti saroktorony két periodusú építése is erre utal. A legépebben megmaradt északnyugati saroktorony tűzvész martalékaul esett. A torony belső részén, ahol az építmény faalkatrészeinek nyomát még fel lehetett fedezni, az ezek elézése után visszamaradt félméteres hamuréteg került felszínre. Az edénycserepek mellett az innen előkerült s épen megmaradt agyag méceses, valamint az aránylag sértetlen agyag korsó, mind hamurétegből, megégve kerültek a felszínre. Ezek a megfigyelések is azt mutatják, hogy ellenséges támadás — valószínűleg a carp betörés alkalmával — égeti fel és puszt

39 Dolgozatok. Kolozsvár. 3. 1912. 75., Dolgozatok. Szeged. 3. 1927. 127.

40 Anuarul Institutului de Studii Clasice. 1933—35. 2., 251—2.

41 C. G o o s, Chronik der archaeologischen Funde Siebenbürgens. 75.

42 C. G o o s., i. m. 92.

43 C. G o o s., i. m. 116.

44 Arch. Ért. 1909. XXIX. k. 261.

45 Alföldi A., A gót mozgalom és Dácia feladása. 31.

46 Mitt. d. Inst. f. österr. Geschforsch. Erg. Bd. IV, 11,

títja el a tábort. Sajnos, a Berecken történt román kutatás nem szolgáltat biztos adatot Kelet-Dácia délkeleti limes-vonulata feladására vonatkozólag. Így meg kell elégednünk ezekkel az adatokkal, amíg a várhegyi s a berecki castellum újólag tervbe vett feltárása is alá nem támasztja nézetemet.

Kelet Dácia kutatói szerint is ez az erőd sorozat az Apulum-ból kiinduló, Acidava, Cedonia, Stenarum, Pons Vetus, Praetoria-n keresztül haladó római úthoz csatlakozik a Bereck, Várhegy, Komolló, Hévízi-út.⁴⁷ Torma szerint⁴⁸ az erőd sorozat célja az volt, hogy stratégiai alapul szolgáljon egy későbbi katonai operációnak a mai Bukovina és Moldova ellen, nem pedig határvédelmi taktikából készítették. Véleményem szerint a komollói tábor egyrészt az Ojtozi szoroson kivezető utánpótlási hadiút biztosítására, másrészt limes-pótlék volt, mint egyéb daciai folyóvölgyekben sugárszerűen lefektetett római erődláncolatnak is ez lehetett a szerepe. Erre mutat az a körülmény is, hogy Antoninus Pius nehéz harcokat vív a dákokkal. Az újabb kutatásoknak sikerült tisztázniok, hogy a római erődvonallal párhuzamosan húzódott a délkeleti részen a dák védelmi rendszer.⁴⁹ Ennek egyik láncszeme volt a kovásznai dák vár, amely elestének az időpontja egybe esik a komollói castellum építésének az időpontjával. Hogy aztán Róma imperiálistikus politikájának mi volt a további célja, ma kétezer év távlatából nehéz lenne eldönteni.

Br. Orbán Balázs,⁵⁰ valamint Király Pál⁵¹ szerint a Réty—Eresztevényi »Óriás« nevű dombon, valamint a besenyői »Csente« tetőn római speculák állottak. Személyes vizsgálataim alapján semmi római nyomot nem találtam. Réty—Eresztevényen az állítólagos őrtorony kőalapzatát teljesen elhordták. Az tény, hogy onnan az egész síkságot nagyszerűen szemmel lehetett tartani. Elsőrendűen lehet megfigyelni mind a komollói, mind a várhegyi római castellumot. Br. Orbán Balázs szerint a római hadiút Szotyor felől, az ú. n. »Szászok Utján«, a Szépmezőn keresztül jött. Egyéb adatunk a római útra vonatkozólag még eddig nem volt. Őszi kutatásom alkalmával sikerült Réty—Eresztevény s Maksa között megtalálni az

47 Király P., i. m. I., 357.

48 Torma K., i. m. 125.

49 A. Ferenczi, Cetăți antice în județul Ciuc. Cluj. 1939.

50 Br. Orbán B., i. m. 3., 195.

51 Király P., i. m. 2., 422.

egykori római út nyomát. Az Óriás nevű domb lábánál, a délkeleti részen 1935-ben csatornázási munkálatokat végeztek. E munkálatok alkalmával 2 méteres mélységben quaderkövekkel kirakott út nyomaira bukkantak. Ezt az utat egyes helyeken még ma is nyomon lehet követni. Átvágja a Besenyő patakot — a patak mindkét partja világosan mutatja az út nyomát — majd a református templom mellett haladva beleszalad Jakó Gyula maksai szíjgyártó telkénél a mostani országútba. Sajnos, az előrehaladott őszi időjárás miatt ásatást nem lehetett végezni. Így ennek a kérdésnek a végleges tisztázása a Székely Nemzeti Múzeum jövődöbeli feladatainak egyike lesz.

Végső konkluzióként leszűrt megállapítás az, hogy a komolói kis praesidium éppen úgy, mint a berecki castellum, a Kárpátoknak a szorosain belül képezett első védelmi vonalat a betörő ellenség ellen. Ezek a megerősített táborhelyek sehol se mennek fel a gerincre, csak őrtornyokkal, amelyeknek a felkutatása a jövő feladata. Az világos, hogy Komolló és Bereck, a ma ismert erődök, csak egy kis része annak a védelmi rendszernek, amely a rómaiak korában meg volt.

Az ásatás eredményének a közlése során ki szeretnék térni C. Daicoviciu egyes megállapításaira. Az egyik legutóbbi munkájában⁵² azt írja, hogy olyan edényeket hozott felszínre Pánaitescu professzor ásatása a berecki castellumban, mint a Costeşden levő dák vár feltárása. Ugyanez az eset áll a komolói castellumra vonatkozólag — írja — a Székely Nemzeti Múzeum kerámiája után ítélve. Daicoviciunak azon állítását, hogy a tartomány keleti részében, ahol a nagyvárosi központok hiányoztak, kedvezett a dákó-római együttélésnek, a román kontinuitásnak bizonyításának érdekében kockáztatta meg. Ezt az állítását — amint írja — alátámasztják a berecki, valamint a komolói castellum területén felszínre került dák edények. A feltárt berecki castellum anyagát nem ismerjük, így nem tudjuk, hogy a két említett edény⁵³ a castellum, vagy bennszülött település területén került-e elő. Az általa említett komolói edényt nem a castellum területén találták. A mostani ásatás hozott ugyan felszínre néhány durva iszapolású, korong nélkül készített, ahogy V. Párvan nevezi, quasi neolithikus edényt. Sőt, az egyik a perem alatt, a dák edényekre jellemző újjbenyomásos szalagdísz is húzódik. Mindezek azonban korántsem

⁵² Anuarul de Studii Clasice. 1940. 3., 231.

⁵³ C. Daicoviciu, i. m. II. t. 2—5.

jogosítanak olyan messzemenő következtetésre, mint amit Daicoviciu levon,⁵⁴ hogy a »Régi Dacia« él tovább a győztes rómaiság fényes köntöse alatt. A komollói castellumban is hasonló agyagveder került elő, mint amit a costeşdi dák várban találtak, de római uralom alatti dák településnek semmi nyomát sem lehetett felfedezni. A costeşdi vár ásatója, D. M. Theodorescu véleménye szerint is a costeşdi dák vár nagy agyag edényei déli minták, a »görög-római világból« délről importált áruk után készültek.⁵⁵

Kimondottan késői La-Tène ízlésű dák kerámia van Háromszék vármegye területén, Sepsiszentgyörgytől 5 km-re az Olt balpartján fekvő »Bedeházi« malomnál; a székely körvasut építése alkalmával sok edény került felszínre. Ezek az újjbenyomással díszített bordadíszes edények, amelyeknek jellegzetessége a határozott girlandalak, a római hódítás előtti tipikus dák edények. Ugyanilyen típusú dák edény került elő Oltszembről is. Ezeket az edényeket sehol sem kíséri római provinciális kerámia. Feldolgozásuk most van folyamatban. A Bedeháza-i lelet, jellegzetes dák kerámiájával semmivel sem járul hozzá éppen úgy, mint a berecki, vagy a komollói késő La-Tène típusú edények, a »békés« római-dák továbbéléshez.

Dáciának ez a délkeleti része a kutatók előtt jóformán »terra incognita«.⁵⁶ Feliratos emlékek, amelyek közelebbről megvilágítanák a római hódítás történetét ezen a délkeleti részen, rendszeres ásatások hiányában nem kerültek elő. Felvetődik az a kérdés, hogy Dáciának ezen legkeletibb részében a római erő, amely romanizálni tudhatott volna, kik által s milyen mértékben volt képviselve?

V. Párvan, aki nagy szintetikus munkájában a géta-dák világbirodalom eszméjét domborította ki, már a kelták uralmának az idejében Dáciában nagy római hatásról beszél; e kulturhatásnak a nyomait — szerinte — még a dák nép legalsó rétegének a műveltségében is észre lehet venni. Véleménye szerint Dáciát már megelőzőleg, Kr. sz. e. a IV. században a görög itáliai gyökerű kelta műveltség, majd Kr. e. II. század óta maguk a Dáciában mindegyre beszivárgó római kereskedők oly annyira előkészítették, hogy a Kr. u. II. sz. elején történt

⁵⁴ C. Daicoviciu, i. m. 235.

⁵⁵ Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania. 1929. 287.

⁵⁶ C. Daicoviciu: Anuarul Institutului de Studii Clasice. II. 252.

római hódítás idején Dácia a románizmus átvételére tökéletesen elő volt készítve. Messzire menő következtetésében azt az állítást is megkockáztatja, hogy Dácia románizálódása már Kr. e. 1000-ben megkezdődött.⁵⁷ Ami a hódítás utáni dákok továbbélését illeti, Párvan elismeri, hogy a feliratos emlékek, amelyek Dáciában előkerültek, kevés adattal szolgálnak a dákok továbbélésre vonatkozólag. Ezt azzal igyekszik magyarázni, hogy ezek a feliratos emlékek városi élet megnyilvánulását mutatják s így csak a városlakó, új, nem dákok lakosok emlékeinek kell tekinteni. Nézete szerint a falvak megőrizték dákok jellegüket s csak a városlakók által került ki a tovább is hosszú ideig falvakban lakó dákokhoz a feliratos »megőrkítés« szokása.⁵⁸

Párvannak ezt a nézetét s a pándákok birodalmának a római kultúrkörrel való kapcsolatának ilyen messzire kitolt határidejét maga C. Daicoviciu is túlzottnak tartja.⁵⁹ Azonban ő is azt állítja, hogy Dácia és a római birodalom tartományai között két évszázaddal a hódítást megelőzőleg megkezdődtek a szorosabb kultúrkapcsolatok s ennek megfelelőleg a Kárpátokban levő eddig feltárt dákok-telepek telve vannak római tárgyakkal. Ez a szoros kultúrhatás járult aztán hozzá, hogy előkészítője legyen Dácia tökéletes elrómaisodásának, amely már Kr. e. az I. században nyitott terület volt a rómaiak részére. További véleménye szerint a hódítás után Dácia teljesen rómaivá vált. Ami szorosabban véve tárgykörünket érinti, Dáciának a keleti részére vonatkozólag a teljes románizálódást, határozottan nem állítja. Várostelepülések hiányában csak katonai telepek és falvak keletkezését tartja fenn, amelyek közvetítő szerepet játszottak a tartomány római lakossága és a még nem hódított dákok között. Daicoviciu nagy szerepet juttat a dácai románizmus kifejlődésében a katonaságnak, amely Dáciában kereskedők és iparosok mellett nézete szerint a legnagyobb szerepet játszotta.⁶⁰

V. Párvan és C. Daicoviciu nézetével ellentétben ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy meg tudjuk állapítani, hogy Dáciában az a római erő, amely románizálni tudhatott, nagyon gyengén volt képviselve. A dákok háborúk folyamán Traján a dákok nép nagy részét kiirtotta, helyükbe a birodalom minden

⁵⁷ V. Párvan, *Getica*. 1926. 724.

⁵⁸ V. Párvan, i. m. 384.

⁵⁹ C. Daicoviciu: *Anuarul Institutului de Studii Clasice*. III. 217.

⁶⁰ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*. 1938. 47.

részből idegen telepeseket hozott.⁶¹ Itáliai telepéseknek kívándorlása a tartományokba már Caesar idejében meg volt tiltva; ismeretes továbbá, hogy hasonló intézkedést tett Traján is.⁶² Kr. u. a II. század második felében a római csapatok legénysége, mely a tartományokban állomásozott, egyáltalán nem itáliai lakosság köréből került ki s valószínű, hogy a tisztek nagy része is idegen eredetű volt. A Dáciában előkerült feliratos emlékek alapján megállapítható, hogy »ex toto orbe Romano« Dáciába betelepített gyarmatosok románizáló képessége oly annyira laza alapon nyugodott, hogy először ezeknek kellett volna ellatinosodniok, hogy aztán képesek legyenek románizálni az újonnan meghódított tartományban.⁶³ Tovább vizsgálva ezeket a Dáciában előkerült feliratos emlékeket, azt látjuk, hogy a szereplő nevek nagyrészt keleti, vagy görög tartományra utalnak⁶⁴ s elenyésző csekély az itáliai, valamint a dák név.⁶⁵

Ha Dáciának nyugati részeiben, mely huzamosabb ideig tartozott a római birodalomhoz, — a pénzletek tanúsága szerint egészen Aurelianus idejéig⁶⁶ — a romanizmus a légiónok kivonásával megszűnik,⁶⁷ akkor el lehet képzelni, délkeleti Dáciában a római uralom minden nyoma sokkal nyomtalanabban tűnt el. Ez a rész, mint egy előretolt »propugnaculum« várostelepülések nélkül, tisztára katonai jellegű telepekkel rendelkezett. Az eddig feltárt komollói castellum az ásatás eredménye szerint csak katonai erősség volt, polgári település nyomát nem lehetett felfedezni. A csapattest, amely az erődítményt építette, eredetileg hiszpán legénységből rekrutálódott, jóllehet, kiegészítése történ-

⁶¹ Eutropius, Breviarium historiae Romanae. VIII. 6. 2. A dák nép nagyrésze kiirtásának a nézetét vallják: Budai A., Klebelsberg-Emlékkönyv. 1925. 131. — Alföldi A., A gót mozgalom és Dácia feladása. Egyetemi Phil. Közöny. 1929—30. 54. — Tamás L., Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. 1935. 56., valamint Theodor Mommsen és Michael Rostovtzeff. — A dákó-román továbbélés mellett van V. Párvan és C. Daicovicu-n kívül C. Patsch, J. Jung, L. Homo, továbbá legújabbán: Franz Altheim, Die Soldaten Kaiser. Frankfurt-am Main. 1939. 103, 201, 202.

⁶² J. Jung, Die romanischen Landschaften des römischen Reiches. Innsbruck. 1881. 382. — Philippide, Originea Romnilor. I. 856—857.

⁶³ Budai A., Klebelsberg-Emlékkönyv. 1925. 132.

⁶⁴ Ritterling: P. W. R. E. XII. 178.

⁶⁵ J. Jung, Römer und Rom. 2. 116. — Mateescu, Epheremis Daco-Romana I. 1923. 132. — Alföldi A., Erdély sorsának ókori gyökerei. Kny. a Magyar Szemle 1939. évi januári számából. 7.

⁶⁶ Alföldi A., A gót mozgalom és Dácia feladása. 39.

⁶⁷ Alföldi A., i. m. 55.

hetett a csapattest állomáshelyének a területéről is.⁶⁸ Ez a csapattest, amely Kr. u. 129. óta állomásozik Dácia Inferiorban,⁶⁹ semmiképpen sem képviselte azt a hatalmas romanizáló erőt, amely képes lett volna Dáciának ezt a részét teljesen rómaiávé tenni, amit C. Daicoviciu ezekről a csapatokról feltételez.⁷⁰ Ezt mutatják az ásatás folyamán előkerült leletek, amelyek nem utalnak itáliai hatásra, hanem nagyon is provinciális jelleget árulnak el. Mindezekből az következik, hogy az a kultúrbe-folyás, amit erre a területre az itt állomásozó római csapat-testek gyakoroltak, semmi esetre sem lehetett itáliai eredetű, hanem a románizált provinciák rusztikus műveltsége. Alföldi András világosan kimutatta, hogy már a Kr. u. I. században Itália kultúrkisugárzása annyira megcsappant, hogy Dácia meghódításakor nem volt képes az új tartományra hatást gyakorolni. Dácia románizmusát másodkézből kapja, még pedig a szomszédos tartományokból (Pannonia, Moesia, Thracia), amelyeknek a műveltsége provinciális római kultúra.⁷¹ A dáciai románizmus létezését annak köszönheti — amit Alföldi András ismert fel — hogy a dunai tartományok hadseregei, a dáciai seregtestekkel karöltve, a Kr. u. III. században a latin-római állameszme fenn-tartói.⁷²

Amíg Dáciának a nyugati és északi része szervezesebben kapcsolódott a római birodalomhoz és huzamosabb ideig is tartozott hozzá — ezt mutatják a várostelepülések, valamint a pénzforgalom későbbi megszakadása⁷³ — a délkeleti résznek a római birodalomba való bekapcsolódása (Kr. u. II. sz. közepe) sokkal később, valamint a kiválása (Kr. u. III. sz. közepe) sokkal hamarabb történt. Az alig egy évszázadra terjedő római uralom, amit az ásatás eredménye is mutat — telve folytonos háborúkkal — nem volt képes Dáciának ezt délkeleti csücskét rómaiávé tenni.

⁶⁸ Nesselhauf: C. I. L. XVI. 195.

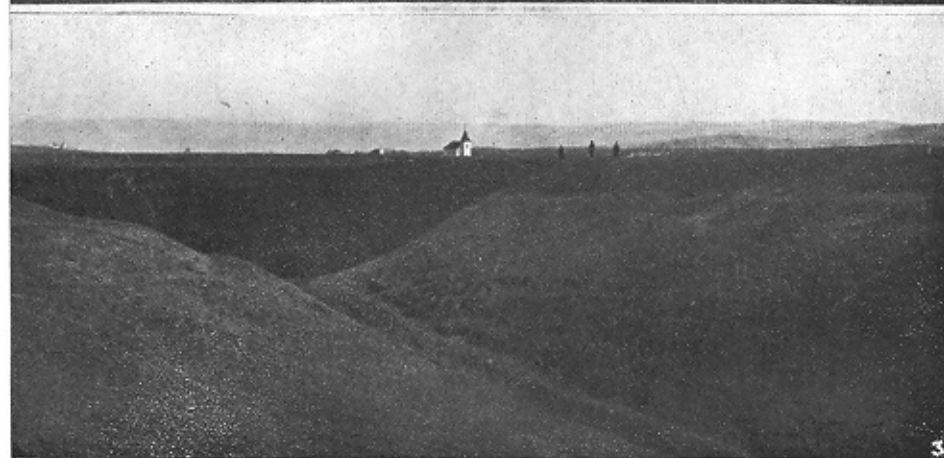
⁶⁹ W. Wagner, i. m. 150.

⁷⁰ C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité. 1938. 47.

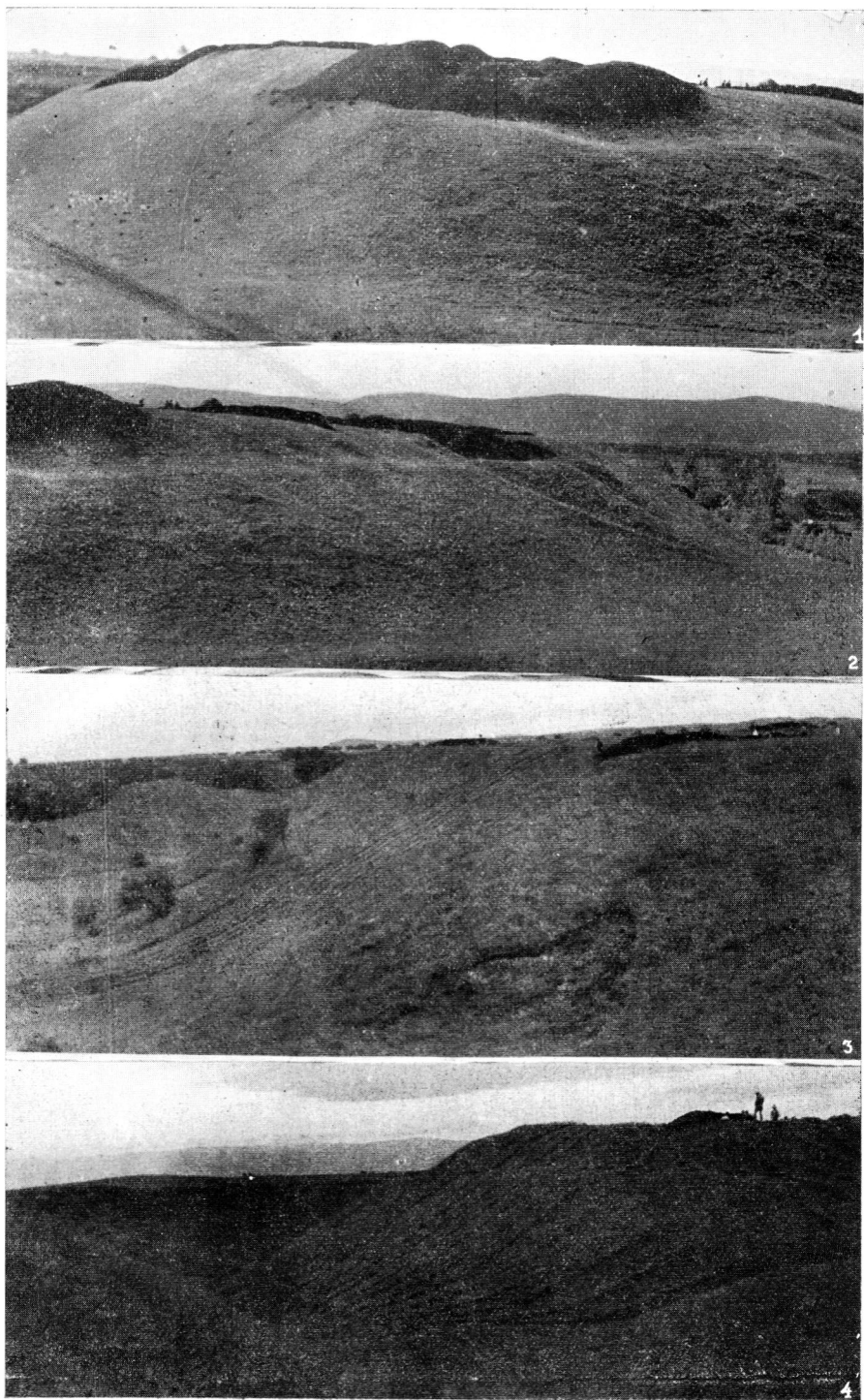
⁷¹ Alföldi A., Erdély sorsának ókori gyökerei. 8. — Magyarországnépei és a római birodalom. 1934. 24—25.

⁷² Alföldi A., A gót mozgalom és Dácia feladása. 55.

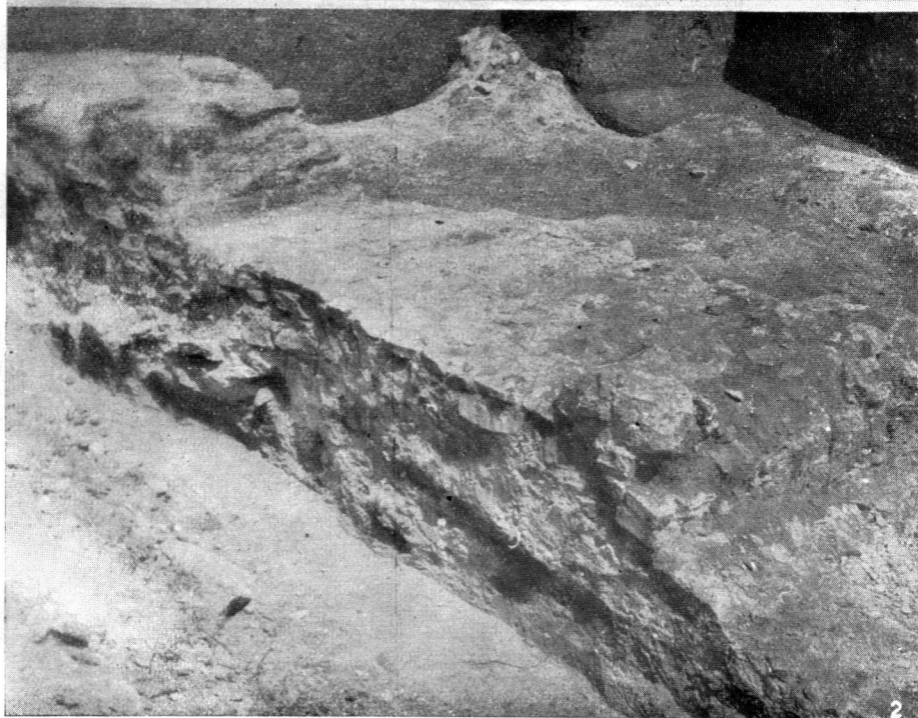
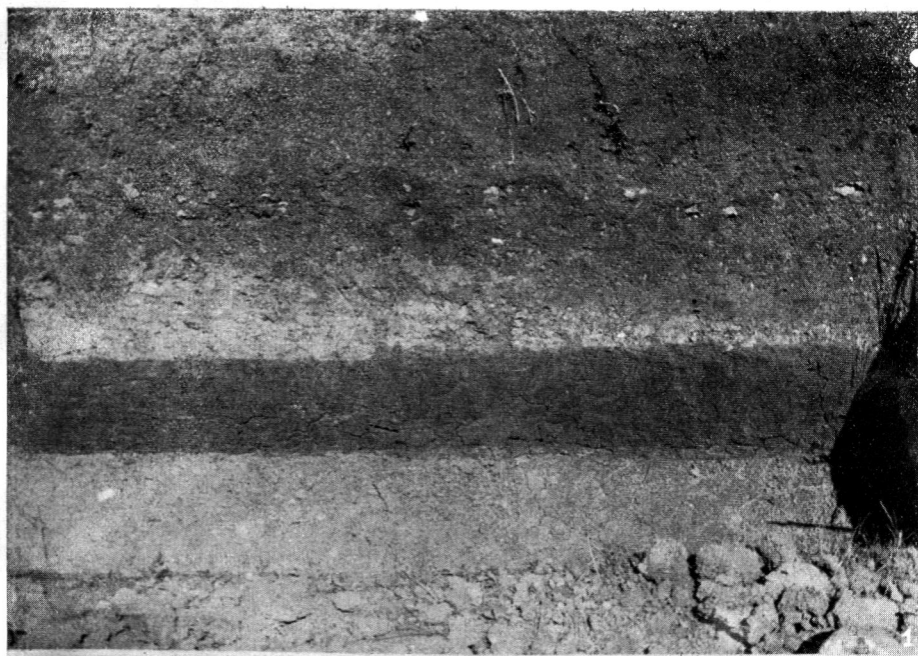
⁷³ Alföldi A., i. m. 31.

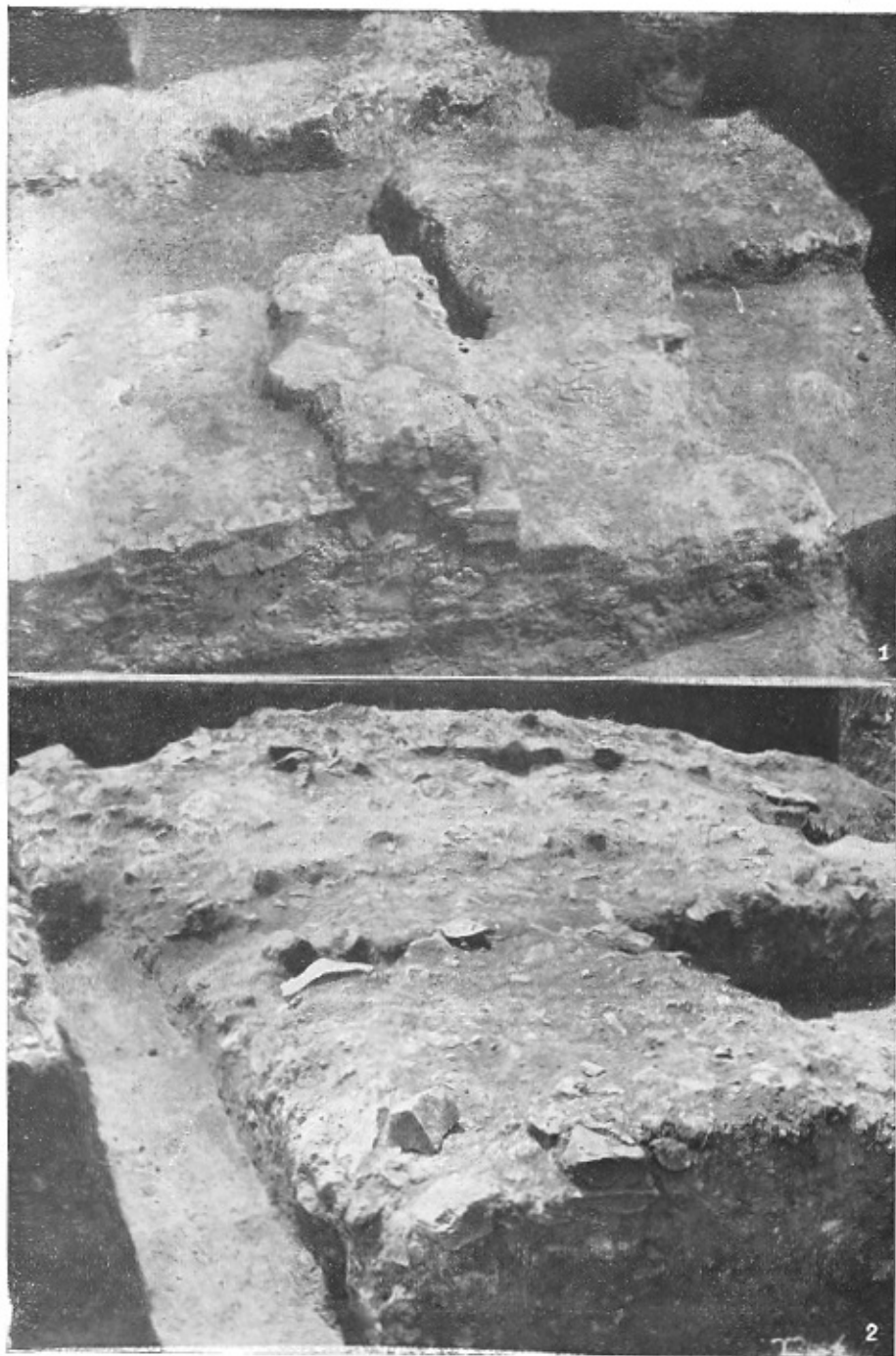
I. tábla. A komollói castellum. (Csutak Vilmos ásátása.)

II. tábla. A római tábor északi (1), nyugati (2), déli (3) és keleti (4) oldala.

III. tábla. 1. A nyugati fal alapozási nyomai. 2. Az északnyugati saroktorony.

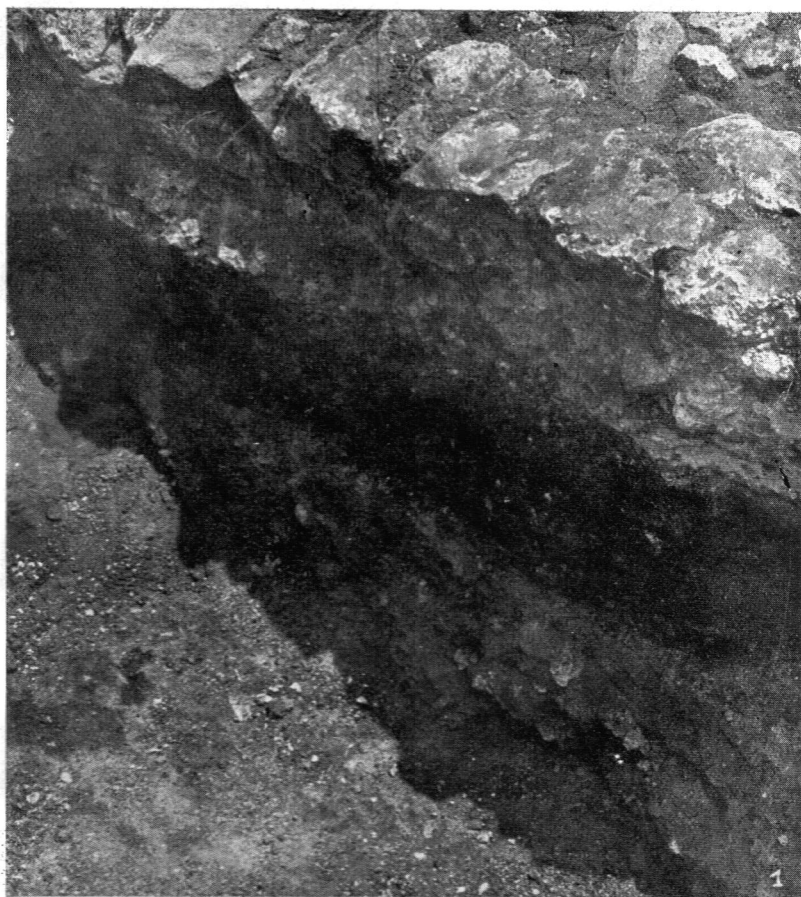
IV. tábla. 1. Az északnyugati saroktorony. 2. A nyugati közép kaputorony.

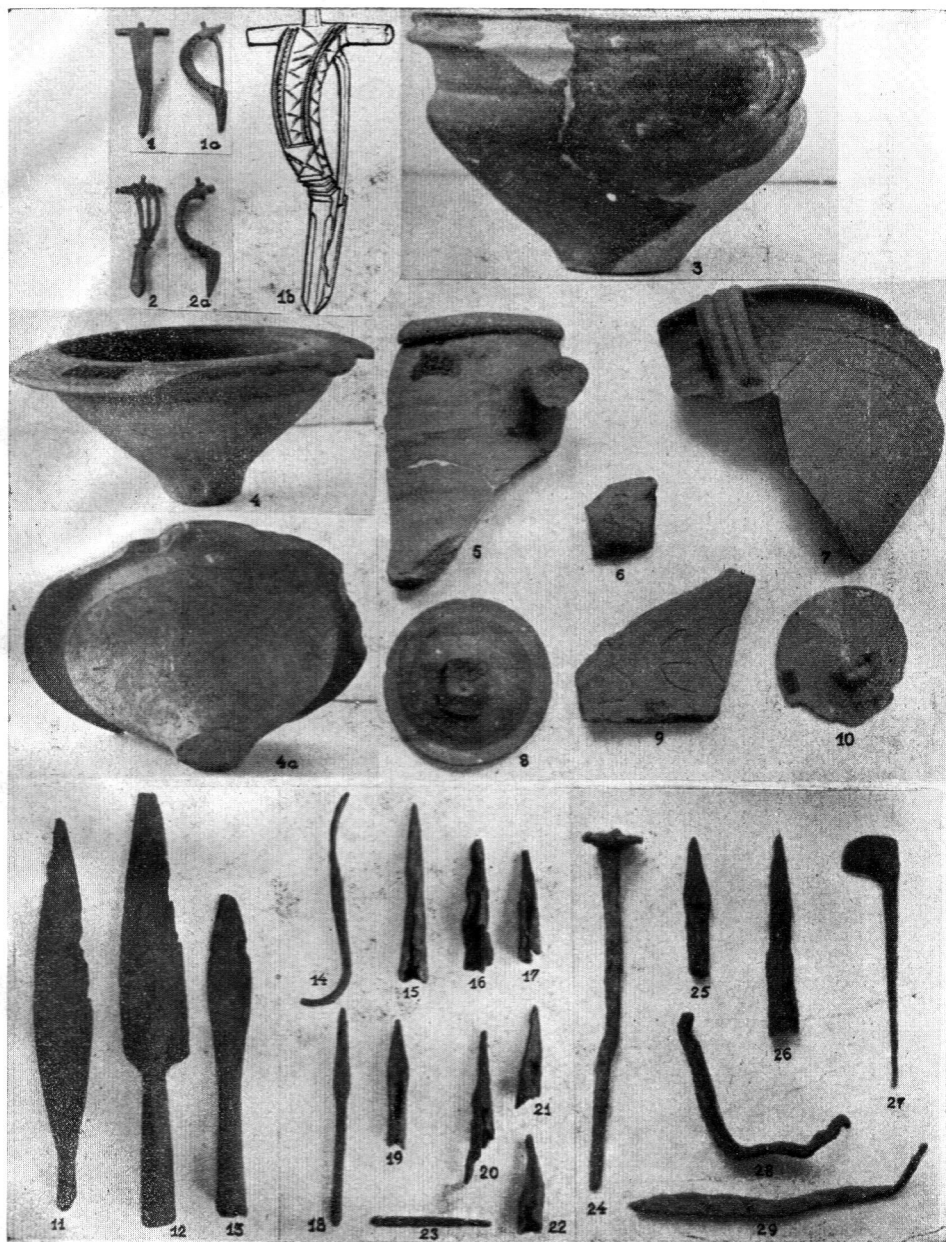
V. tábla. 1. A déli közép kaputorony. 2. A délkeleti lekerekített saroktorony.

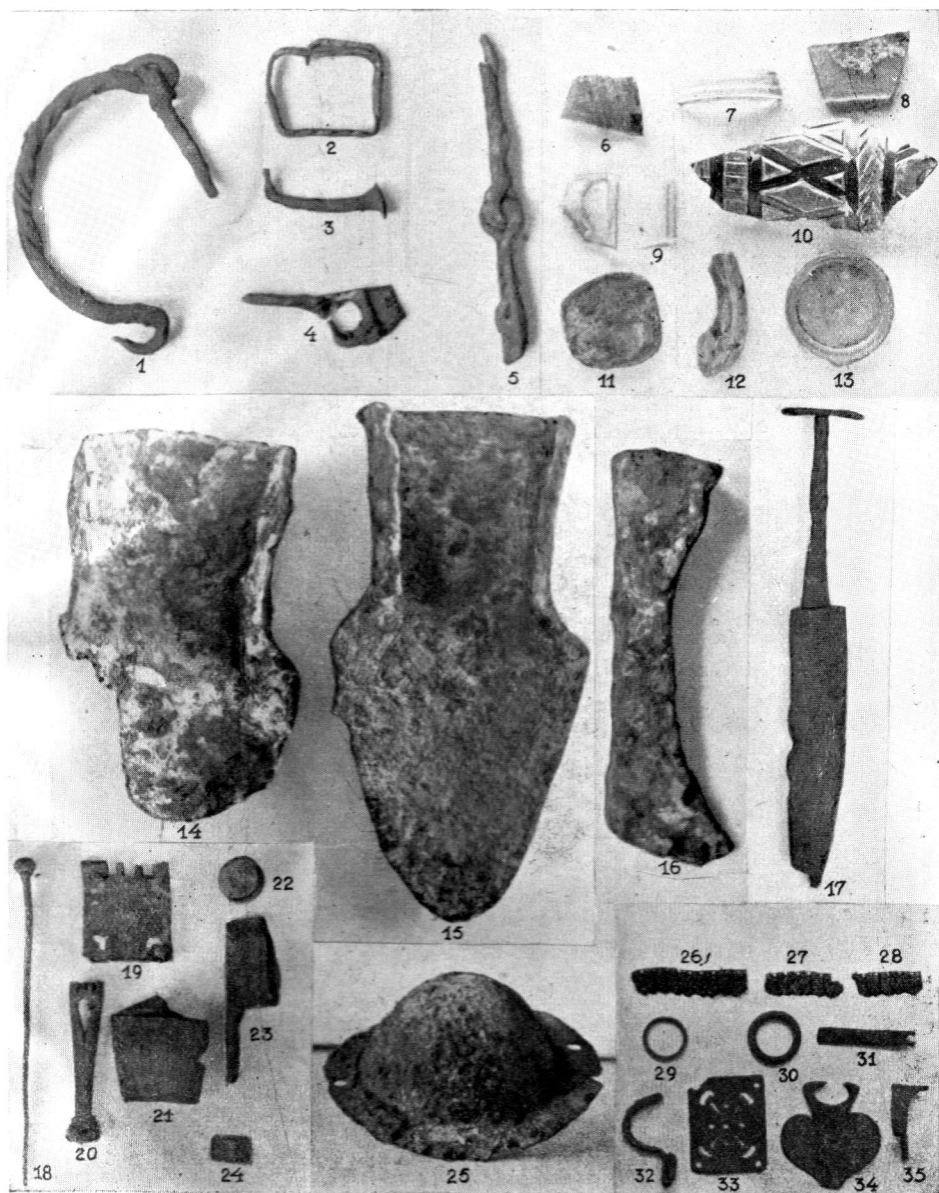
VI. tábla. 1. A délkeleti lekerekített torony. 2. A római fal alapozási szintjében égetéses római temetkezés nyomai.

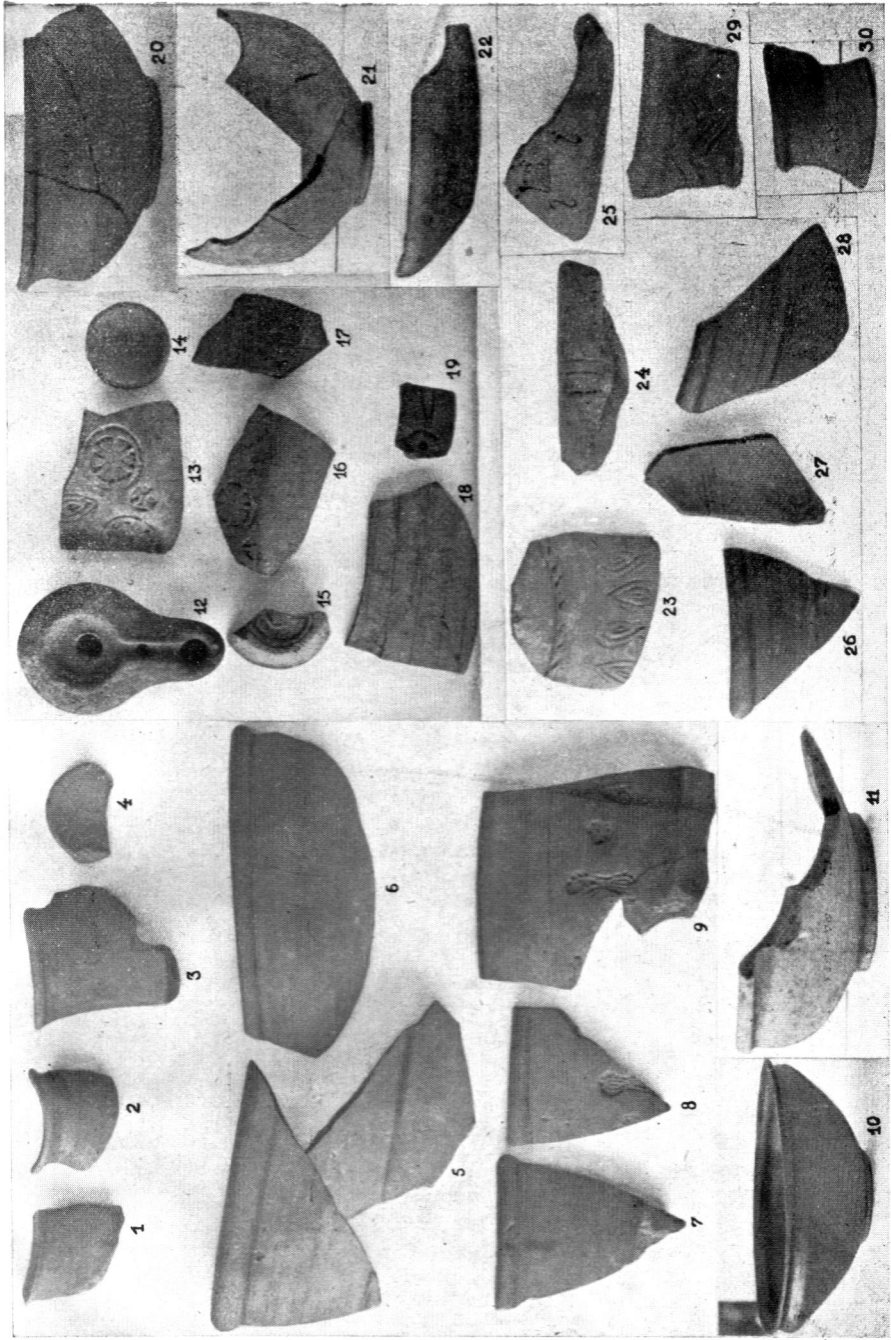
VII. tábla. 1. A délkeleti lekerekített torony a második periodusú építés nyomával. 2. Római őrlőkő is situ.

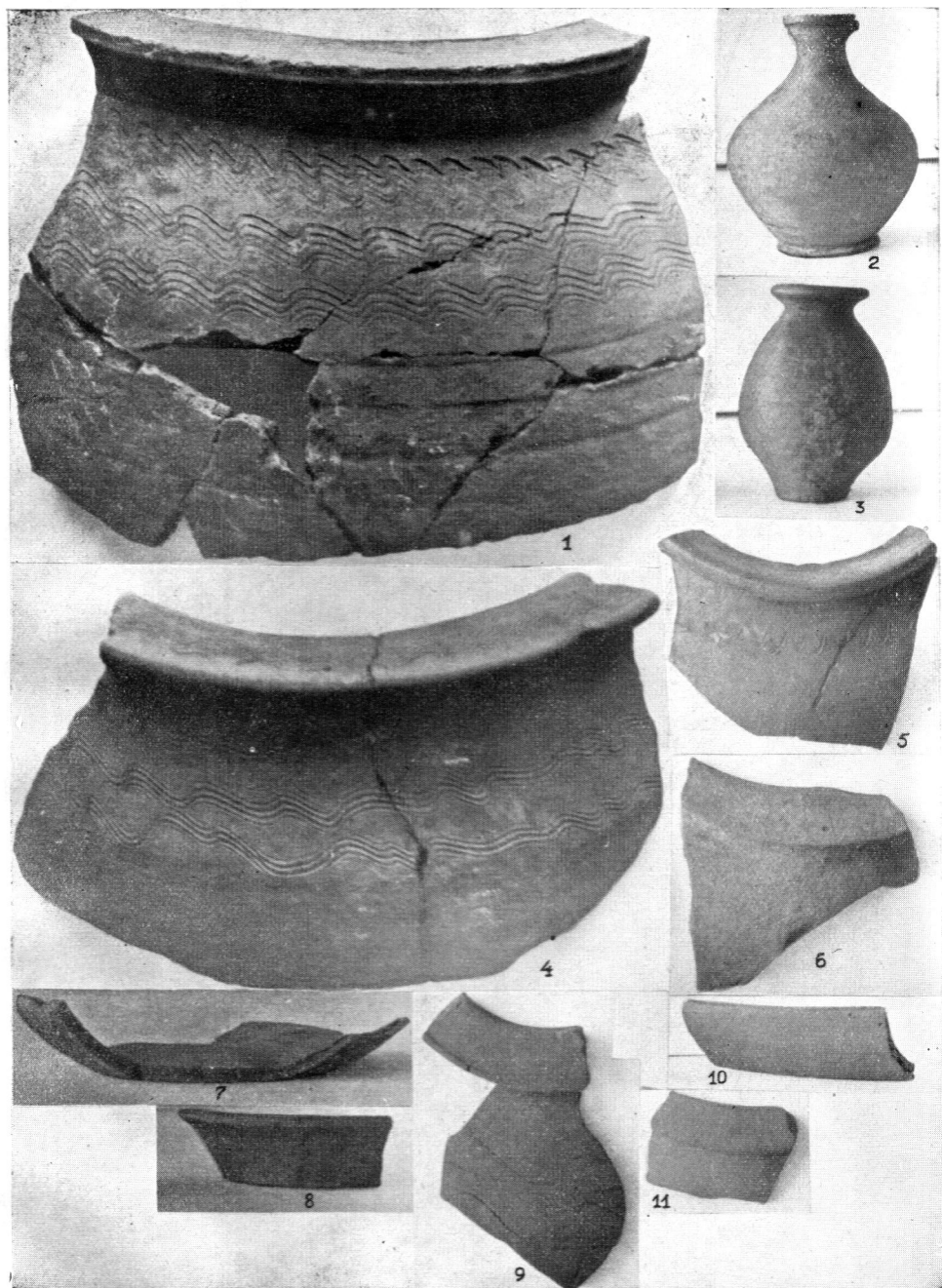
VIII. tábla.

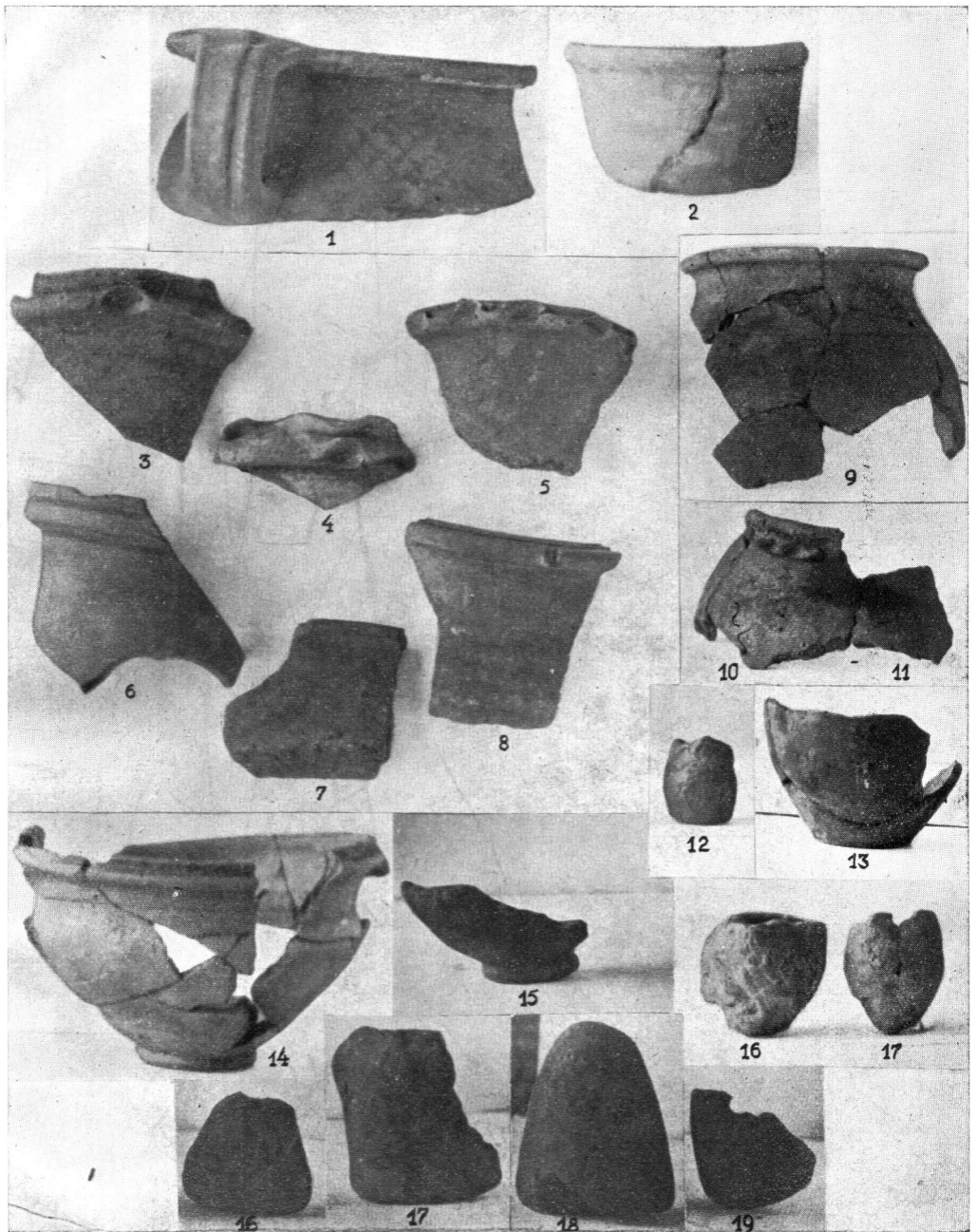
IX. tábla.

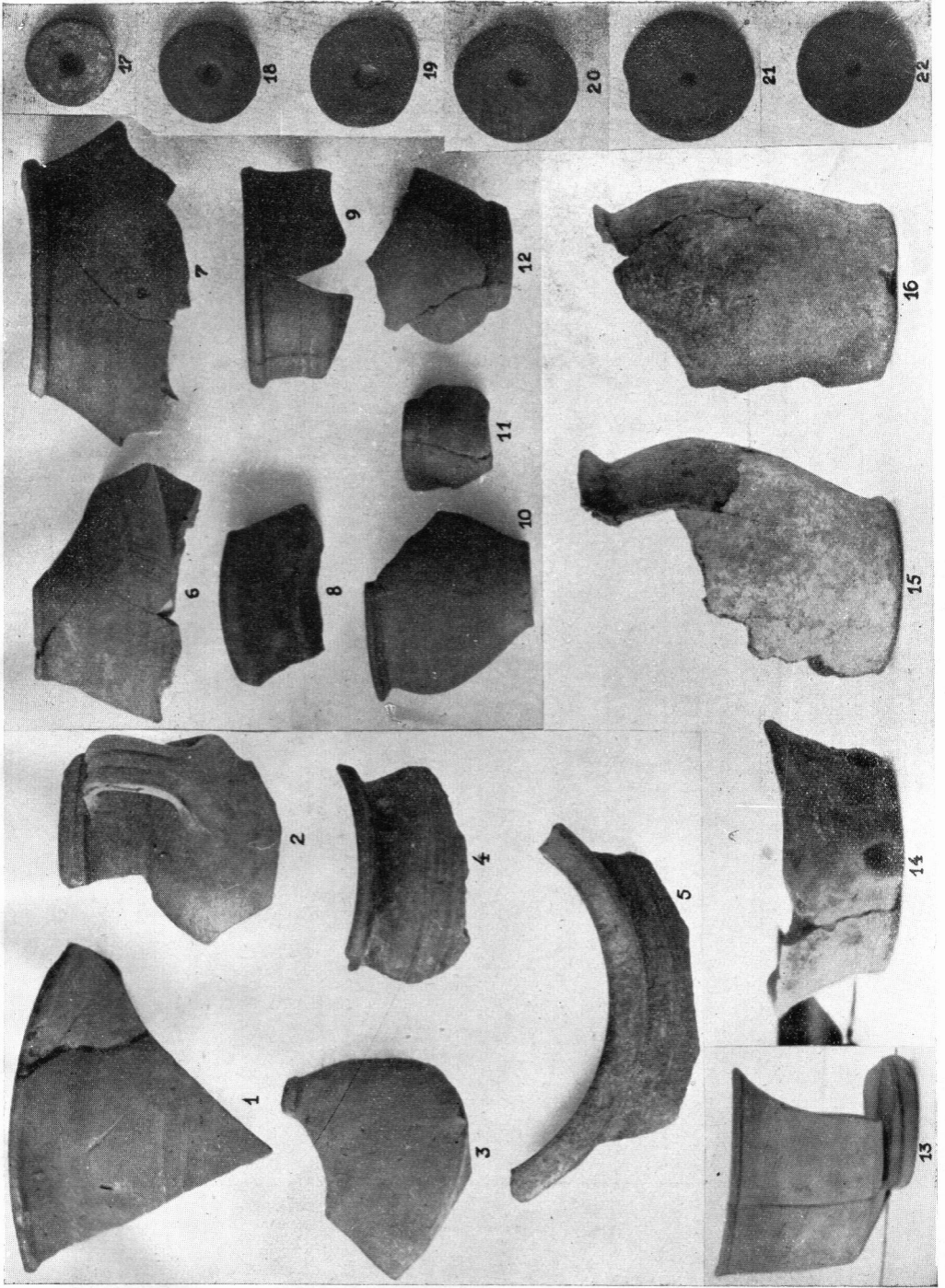
X. tábla.

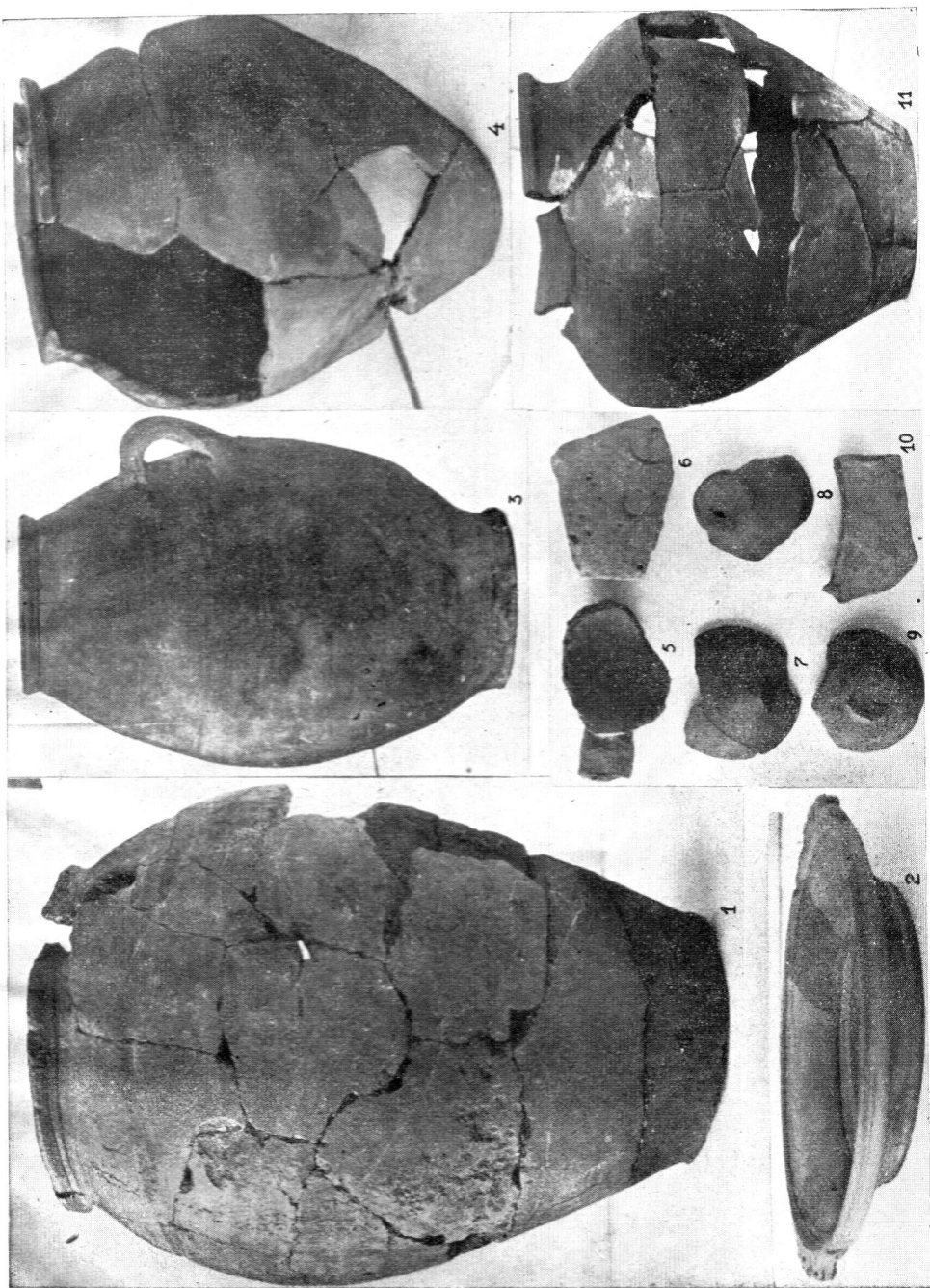
XI. tábla.

XII. tábla.

XIII. tábla.

XIV. tábla.